

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE İSİM CÜMLELERİ¹

Ülkü POLAT²

ÖZET

Türkçede yüklemlerine göre cümleler yüklem bir çekimli fiil veya isimden oluşmasına göre fiil cümleleri ve isim cümleleri olarak iki grupta incelenir. Genel olarak Türkiye Türkçesinin sözdizimi kaynaklarında isim cümleleri yüklemi isim veya isim soylu bir sözcükten oluşan cümle türü olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesinde isim cümleleri ek-fiil yardımıyla veya ek-fiilin düşürülmesiyle kurulmuştur. Türkçenin tarihi devirlerinde ise isim cümleleri kuruluş bakımından daha zengin bir görünüm arz eder. Özellikle Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri kuruluş bakımından kendine has bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri, bu dönem eserlerindeki örnekleri ışığında tasnif edilerek, kuruluşları bakımından sınıflandırılacak, ayrıca olumsuz isim cümlelerine ve metinlerde sıkça karşılaşılan devrik yapıdaki isim cümlelerine de yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Eski Uygur Türkçesinde cümle, isim cümleleri, olumsuz isim cümleleri, devrik isim cümleleri.

¹ Bu çalışma Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Prof. Dr. Hatice Şirin danışmanlığında yürütülen *Eski Uygur Türkçesinde Cümle* adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ulkupolat@kilis.edu.tr.

NOMINAL SENTENCE IN OLD UIGHUR TURKISH

ABSTRACT

The sentences according to the predicate in Turkish has been investigated in two groups as verbal sentences and nominal sentences with regard to predicate consists of noun or finite verb. Generally, in the syntah sources of the Turkey Turkish, the nominal sentences has been defined as a kind of sentence who's predicate consists of a noun or nominal word. The nominal sentences has been established by aid of copula or being drop of copula in Turkey Turkish. From the point of view of the establishing, nominal sentences have displayed a rich profile then other in the historical periods of Turkish. Ecspecially, in Old Uighur Turkish, the nominal sentences has a carecteristic variety from view of the establishing. In this study, the nominal sentences in Old Uighur Turkish has been categorized in that establishing by classify in the light of simples in this age. Beside in the study, it has been allowed for negative nominal sentences and inverted nominal sentences that is often encountered in tehts.

Key words: Old Uighur Turkish, syntax in Old Uighur turkish, nominal sentence, negative nominal sentence, inverted nominal sentence.

1. GİRİŞ

Türkiye Türkçesi sözdiziminde yapılarına göre cümleler sınıflandırılırken araştırmacılar ortak bir tutum sergilemezler. Söz konusu, yüklemelerine göre cümleler olduğunda ise araştırmacılar arasında bir ayrılık görülmez ve yüklemine göre cümleler, yüklem bir çekimli fiil ve isimden kurulmuş olmasına göre isim

ve fiil cümleleri olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir. Konuyla ilgili uzlaşmaya varılamayan tek nokta Türkçede isim cümlelerinin mi yoksa fiil cümlelerinin daha asli olduğudur. Ağırlıklı olarak araştırmacılar fiil cümlesinin asli olduğunu ve fiil olmadan isim cümlesinden bahsedilemeyeceğini düşünürler. İsim cümlesinin daha asli olduğunu savunan veya Türkçenin en eski yazılı örneklerinden itibaren hem isim hem fiil cümlelerinin varlığına dikkat çeken araştırmacılar da vardır. Ergin, bir fiil unsuru ihtiva etmesi sebebiyle, isim cümlesinin de şüphesiz bir fiil cümlesinden başka bir şey olmadığını belirterek isim cümlesini fiil cümlesinin hususi bir şekli sayar (Ergin, 1977: 403). Caner Kerimoğlu da cümle kavramının fiil ile ilişkili olduğunu, isim cümlesinin aslında bir çeşit fiil cümlesi olduğunu belirtir (Kerimoğlu, 2014: 249-250). Hanifi Vural, Mustafa Uğurlu gibi araştırmacılar konuyu etraflı bir şekilde ele almış ve onlar da fiil cümlesinin asli olduğu konusunu gündeme getirmişlerdir (Vural, 2009: 453), (Uğurlu, 2009: 404-411). Hikmet Dizdaroğlu, eski gramercilerin, cümlenin eyleme dayalı olduğu görüşünde olduklarını, isim cümlesinin varlığını kabul etmediklerini, A. Melliet, J. Vendryer, Otto Jespersen gibi dilbilimcilerin bu kanının yanlışlığını ortaya koyduklarını, isim ve fiil cümlesi diye iki cümle türünün bulunduğunu kanıtladıklarını belirtir (Dizdaroğlu, 1976: 164-165). Fevzi Karademir de, ontolojik bir yansıma olarak isim ve fiil ayrımının, hemen herkesçe kabul gören bir gerçeklik olduğunu, dolayısıyla Türkçede, yüklemli isim bilgisi taşıyan cümlelerin, isim; fiil bilgisi taşıyanlarınsa fiil cümlesi sayılmasının doğal olduğunu belirtmiştir (Karademir, 2015: 216). Leyla Karahan ise, *Türk Gramerciliğinde İsim Cümlesi-Fiil Cümlesi Tartışmaları* adlı çalışmasında Türkçenin asli cümlesinin hem fiil hem isim cümlesi olduğunu, isim cümlesinin kurulurken her zaman bir fiil unsuruna ihtiyacı olmadığını Köktürkçe'den örneklerle inceler (Karahan, 2015: 152-159). N. A. Baskakov ise, 25. Şarkiyatçılar Kongresinde sunduğu bir tebliğde fiil asıllı yüklem ve isim asıllı yüklemelerden bahsetmiş, fiil asıllı

yüklemleri dörde, isim asıllı yüklemleri iki gruba ayırmış, sonuç olarak da yüklem aslında daima isim şeklinde olduğunu ileri sürmüştür (Tekin, 1961: 147-148). Bize göre Türkçede eskiden beri hem isim hem de fiil cümlesi kullanılmıştır ve Türkçenin tarihi devirlerinde isim cümleleri her zaman ek-fiil yardımıyla kurulmamıştır. Bazen koşaçlar yardımıyla, bazen tamamen eksiz, bazen o döneme has kullanımlar (Eski Uygur Türkçesindeki *titir/tetir* unsuru gibi) ile isim cümleleri kurulmuştur. Sonuç olarak Türkçede kullanım oranı bakımından her zaman fiil cümleleri daha çok kullanılmış olsa da Türkçede hem isim hem fiil cümleleri aslidir.

2. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE İSİM CÜMLELERİ

Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri Türkçenin diğer tarihi dönemlerinde görülmeyen bir çeşitliliğe sahiptir ve sadece bu döneme has kullanımlar da mevcuttur. Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde Uygurcada isim cümlesinin yüklemi, yüklem ismi denilen bir isim unsuru ile er- yardımcı fiilinin meydana getirdiği bir birleşik fiil olan cümle şekli olduğunu, bildirme adı verilen bu tür cümlelerde yardımcı fiilin kullanılmadığı gibi bazı farklılıklar da gösterdiğini belirterek Uygurcadaki isim cümlelerini, *er-fiili ile*³; *er- fiilinin düşmesi ile*⁴; *isim unsuru+şahıs unsuru*⁵; *isim-fiil+ol*⁶; *bar unsuru ile*⁷; *yok unsuru ile*⁸; *isim unsuru +titir*⁹; *bildirme unsurunun bulunmayışı*¹⁰

³ *Şlökı bo erür. “Şiiri budur.”* (Xuanzang-Biogr.432)

⁴ *Siz erser boşgut üze beg. “Siz ise öğretmede beysiniz.”* (Briefe Hts. 2-3)

⁵ *Tözi k(e)ntü kuruğ ol. “Kökü bizzat boştur.”* (Bewusstseinslehre, 367, 20)

⁶ *Burhan bahşım(i)z anta togyuk ol. “Burkan üstadımız orada doğmuştur.”* (Biogr. Hts. 174-175)

⁷ *Biş törlüg ada bar. “Beş türlü tehlike vardır.”* (Prens KP, XVI)

⁸ *Tinl(i)g-lı nom-lı ikigü birle yok.”*Canlı ve tasavvur (Skr. Dharma) her ikisi yoktur (BTT, I, D, 36).

⁹ *Ol kişi edgü kılınçı öyreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir. “Bu kimsenin iyi ameli önceki kimsenin iyi ameli ile aynıdır”* (Kuanşi, 92-93).

gibi sekiz başlık altında inceler (Eraslan, 2012: 526-527). Kemal Eraslan *turur(lar)* ile yapılan isim cümlelerine *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde yer vermemiş, ancak *Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Yeri* adlı çalışmasında *turur(lar)* ile kurulan isim cümlelerini incelemiştir. *Kergek* ile yapılan isim cümlelerine ise hiç yer vermemiştir. Şinasi Tekin, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında isim cümleleri ile ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Yüklemi, isim veya isim cinsinden bir kelime (=yüklem ismi) ve çekilmiş bir yardımcı fiilden (=bildirici veya bildirme bağı) ibaret olan cümleye isim cümlesi diyoruz. Yüklem ismi iyelik eklerini alabileceği gibi, edat gruplarından biri de bu vazifeyi görebilir. Bildirici umumiyetle *er-* ve pek az olarak *tur-* fiilinden teşkil edilir: *men+...(yüklem ismi) +er-ür men; sen+...(yüklem ismi) +er-ür sen; biz+...(yüklem ismi) +er-ür biz; siz+...(yüklem ismi) +er-ür siz; ol+...(yüklem ismi)+er-ür ol; olar +...(yüklem ismi) er-ür ol (olar)*. Bazen bilhassa üçüncü şahısta bildirici, sonundaki *ol* ile birlikte kaldırılır ve yalnız yüklem ismi bırakılır: *edgü* ‘iyidir’ gibi. Bazen da bildirici kalkar, yalnız yüklem ismi ve şahıs zamiri kalır: *yrġ men* ‘sefilim, perişanım’, *kim sn, irak ol, ölüğ ol, toġmak ol* vb. Bazan bildirici *bol-* fiilidir: *iki türlüğ bolurlar* ‘iki türlüdür’: bazen da *titir (ler)* <[ti-t-ir] *nomlar titirler* ‘serlerdir’. Mani metinlerinde görülen şu tipik isim cümlesi dikkate değer: Yüklem ismi vasıta halinde! *Kentü üzütining öġ sini küçlüğ +ün bedük+ün erür* ‘ruhunun bir uzvu olan (akıl), kuvvetli ve büyüktür’ (M III 17, 5), *köngülümüz busuşsuz+un kadgusuz+un turzun* ‘gönlümüz elemsiz ve dertsiz olsun’ (M I 28, 28), *öġrünçülüğ+in erür biz* ‘biz neşeliyiz’ vb.” (Tekin, 1992: 101-102).

Marcel Erdal, *A Grammer of Old Turkic* adlı eserinde Eski Türkçede isim cümlelerinin kurulması için her zaman bir koşaca

¹⁰ *Yagmur yağığu-ga körser edgü.* (TT, VII, 29,1) “Falda yağmur yağacağı görülse, iyi olur.”

ihtiyaç duyulmadığını, belirli koşullarda koşaçların kullanıldığını, isim cümlelerinin *bar, yok, yeg, kergek* yüklemeleri ile; *er-, tur- ve bol-* fiilleri ile, *ol* şahıs unsurunun kullanılması ile (koşaç fonksiyonunda), *tetir* unsuru ile kurulduğunu belirtir. Olumsuz isim cümlelerinde *ermez* yerine *tegülün*¹¹ de kullanıldığını, isim cümlelerinin bir formu olan *yeg* sözünün iki değerli şeyi kıyaslarken kullanıldığını, *kergek* sözünün de gereksinim ifade etmenin yaygın yollarından biri olan bir ad yüklemi olduğunu, ayrıca isim cümlelerinin başka bir formu olan *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak Uygur dönemi metinlerinde *bul-tuk-* ve *bultukmaz* sözlerinin kullanıldığını ekler ve bahsettiği bu ad yüklemeleri için şu örneklerle yer verir: “*etigi ertinü körkle* (koşaçsız isim cümlesi); *bo taş ertinü ağır turur* (tur- fiili ile); *men kololadokum kamağde erklig yultuz ermiş* (er- fiili ile); *ayaların kavşurup katıglamaklıklar üç etözke tegmekig üzlünçü tüp kılmağlıklar ol;* *teñri bahşı erklig ol* (ol şahıs unsurunun kullanılması ile); *el tutdaçı beg erke süli aşlı kertgünçli üçegü teñ kergek;* *nom boşgut boşgundaçı tüzünler yme nomlug tayakig aşaguda yegüde kertgünçlüg elig kergek* (kergek sözü ile); *nom keñrülmeke yine kişi yalñukdin tetir* (tetir sözü ile); *altun sarıgita körö eşiş karası yeg;* *yürün kümüşde körö ayak tolosi yeg* (yeg sözü ile); *asag tusu kılmakı yme beş türlüg ogrın bolur* (bol- fiili ile); *bay yme bar, yok çığay yme bar* (bar sözü ile); *mini üçün emgenteçi kim erser yok* (yok sözü ile); *bultukar mu munuñ köñlinte köküzinte korkınç ayınçlıg edgü töz yultızı azu bultukmaz mu?* (bar ve yok sözlerinin kullanımına denk olan *bultukar/ bultukmaz* sözü ile)” (Erdal, 2004: 412-419). N. A. Baskakov, eski ve yeni devirlerdeki yüklem tiplerinin, dış şekillerine göre fiil asıllı ve isim asıllı olmak üzere iki büyük guruba ayrıldığını, fiil asıllı yüklemelerin dört tip olduğunu isim asıllı yüklemelerin ise iki tip olduğunu belirtir: “I.a)

¹¹ Marcel Erdal, ermez yerine olumsuz isim cümlelerinde kullanılan tegül ve tegel sözlerinin her ikisinin de teg ol yapısından geldiğini belirtir.

isim (zamir, sıfat, zarf, sayı sözleri ve: -mak, -gu, -ş, -ıv vb. veya: -ar/-ır, -gan vb..) + b) kopula, yardımcı fiillerin ya tam veya morfoloji bakımından muhtelif surette kısaltılmış isim-fiil şekilleri; tur-, er-, bol-, ol- 1.-dı/-tı, -dır (<turur); 2. eken/iken (<erken/irken); 3. emiş- imiş (<ermiş); 4. ese/ise (<erse<erigser); 5. edi (<erdi); 6. emes/imes (<ermez) vb.

I. tip: birür men, A (Attribut) = birür, S (Substantivum) = men.

II. tip (<e. Sen), A = eşidgil, S = (sen)

III. tip: bardı ul (<bardıg ol), A= bardı (g), S = ul

IV. tip: barasın (<bara turur sen), A = bara (turur), S = sen

V. tip: yok ermiş (<yok ermiş ol), A = yok ermiş, S = (ol)

VI. tip: küçlüg men (küçlüg erür men), A = küçlüg (erür), S. = men.

Bütün bu, yüklem gramatikal ve harici altı tipi (dört fiil ve iki isim asıllı), bir asli yüklem tipinin morfolojik inkişaf merhalelerini gösteriyor. Bu asli tip, iki unsurdan teşekkül eder: Attribut (A) ve Substantivum (S). Birinci unsur A daima mevcut olmuş ve fiillerin isim-fiil şekli olarak görünmüştür. Bu, zamanla morfolojik aşınmaya uğrar: bardı (<bardıg) veya manaca ehemmiyetsiz olan unsur kaybolur: bara (<bara turur). Öte yandan Substantivum da, daima isim ve şahıs zamirleri şeklinde görünür. Şahıs zamirleri, bazı hallerde düşebilir” (Tekin, 1961: 147-148).

Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Gramerinde* ad asıllı yüklemelerin yani isim cümlelerinin temelinde yalın durumda bir ad, bir sıfat, bir zamir, bir eylem adı, bir eylem sıfatı ya da benzeri bir sözcük bulunduğunu ve yüklem bağlayıcısının bir yardımcı eylem ya da sona alınmış bir zamir olduğunu belirterek şu

başlıklara yer verir: 1. *Yüklem bağlayıcısı bir eylem*¹²; 2. *Yüklem bağlayıcısı sona alınmış bir zamir*¹³; 3. *Bağlayıcısız yüklem*¹⁴; 4. *Yüklem adları bar ve yok*¹⁵ (Tekin, 2000: 208-209). Cengiz Alyılmaz da, Orhun Yazıtlarının söz dizimini incelediği çalışmasında yüklem fiilin yüklem ismi ve ek fiil olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu belirterek Yüklem Fiil (Yüklem İsmi + Ek Fiil) yapılarını şu başlıklar altında inceler: 1. Cins Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*eçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim*); 2. Özel Ad + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 2.1. Kişi Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*bilge tonyukuk (Ben)*); 2.2. Yer Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*il tutsık yir ötüken yış (e)rm(i)ş.*); 3. Niteleme Sıfatı + İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 3.1. Niteleme Sıfatı + İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*ilig bodun ertim.*); 3.2. Niteleme Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*buyruki yeme bilge ermiş erinç alp ermiş erinç.*); 4. Belirtili İsim Tamlaması + EF kuruluşundan Oluşan YF; 4.1. (Sıfatlarıyla Birlikte) Belirten İsim + Belirten Eki (Sıfatlarıyla Birlikte) Belirtilen İsim + Belirtilen Eki + İyelik Eki + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*tokuz oguz bodun kentü bodunum erti.*); 5. Belirtili Sıfat Tamlaması + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 5.1. Sayı Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*süsi üç biş ermiş biz eki bin ertimiz.* 5.2. Belirsizlik Sıfatı + (Sıfatlarıyla Birlikte) İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF 5.2.1. Belirsizlik Sıfatı + (Sıfatlarıyla Birlikte) İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*bizinte eki uçı şınarça artuk erti.*); 5.2.2. Belirsizlik Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*biz az ertimiz.*); 6. Zamir + EF Kuruluşundan Oluşan

¹² *ayığması ben ertim.* “Sözcüsü ben idim.” (T5) ; *beglik urı oğluş kul boltı.* “Bey olmaya layık erkek evladın köle oldu” (KT D24).

¹³ *biz az biz* “Biz azız.” (O an 7); *tör apa içreki ben* “(Ben) saraya mensup Tör Apa’yım.” (Begre 1); *edgü ol* (Bu fal) iyidir.

¹⁴ *Küreg sabi antag* “Kaçağın sözleri şöyle (idi).” (T 9); *yaylagım ötüken kuzi* “Yaylam Ötüken dağlarının kuzeyi(dir)” (Tar. B 5).

¹⁵ *Eçü apa atı bar* “Atalarımın, dedelerimin (iyi) adları var” (Tar. G 4-5).

YF; 6.1. İşaret Zamiri +EF Kuruluşundan Oluşan YF (*barduk yirde edgüg ol erinç.*); 7. Fiilden Yapılan Yüklem İsmi + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*atı ıgka bayur ertimiz.*) (Alyılmaz, 1994: 215-220).

Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde birleşik fiil konusunda karşılaşılan güçlüğün birleşik fiil yapan yardımcı fiil ile bildirme vazifesi gören yardımcı fiili birbirinden ayırmak olduğuna dikkat çekerek Karahanlı Türkçesinde bildirmenin üç şekilde yapıldığını, belirtir: “1. Bildirici için hiçbir unsur kullanmadan, *biligli idi az biligsiz öküş* «bilgili insan az, bilgisiz çoktur» (36-199); 2. «Ol» şahıs zamiri ile, *kani ol bu dünya nengin tirgüçi* «bu dünya malını toplayan nerededir? (472-4713)»; 3. *er-, tur-, bol-* yardımcı fiilleriyle, *ukuş orni üstün mengede turur, ağır neng üçün orni başta erür*«aklın yeri üstte, beyindedir, kıymetli bir şey olduğu için yeri baştadır. (201-1836)», *yaşık boldı törtinç yaruttı ajun* «dördüncüsü güneştir, dünyayı aydınlatır (30-134)», *yağı erür yalngukung nengi tavar* «İnsanoğlunun malı düşmandır (DLT, 385-3)» (Ercilasun, 1984: 49-50).

Biz de Eski Uygur Türkçesi metinlerinden fişlediğimiz isim cümlelerinin şu yapılarda kurulduğunu tespit ettik:

1. İsim unsuru+ er- fiili ile kurulan isim cümleleri
2. İsim unsuru +şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri
3. İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümleleri
4. İsim unsuru + bol- fiili ile kurulan isim cümleleri
5. İsim unsuru +turur(lar) ile kurulan isim cümleleri
6. Bar ve yok adları ile kurulan (bildirme unsurunun kullanılmadığı) isim cümleleri

7. Bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri
8. +mİş/gAll kergek/ kergek yapısındaki isim cümleleri
9. İsim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru yapısındaki isim cümleleri
10. Bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) sözcüğü ile kurulan isim cümleleri

2.1. İsim unsuru+ er- fiili ile kurulan isim cümleleri

Eski Türkçe devresinden beri *er-* fiili Türkçenin ana yardımcı fiili olarak iki fonksiyonda karşımıza çıkmaktadır. Türkçe kaynaklarda *cevherî fiil*, *ana yardımcı fiil*, *isim fiil*, *cevher fiili*, *ek-fiil*, *ek eylem*, *yüklem fiil*, *salt fiil*, *i-mek fiili* gibi isimlerle anılan, isim ve isim soylu sözcükleri yüklem yapan ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapan bu fiil Eski Uygur Türkçesi metinlerinde isim bildirmesinde en yaygın kullanılan şekillerden birisidir. Bu devrede *er-* cevheri fiilinin yanı sıra *tur-*, *bol-* fiilleri de *er-* fiili ile aynı fonksiyonda cümlede bildirme işlevinde kullanılmıştır. *er-* fiilinin kullanımından farklı olarak *tur-* ve *bol-* fiillerinin kullanıldığı cümlelerde dikkat edilmesi gereken nokta *tur-* ve *bol-* fiillerinin asıl fiil mi yoksa bildirme işleviyle mi kullanılmış olduğudur. Bu konu *bol-* ve *turur(lar)* ile kurulan isim cümleleri bölümünde örneklerle ele alınacaktır. Eraslan, bildirmenin çekimli *er-* veya ana yardımcı fiil ile kurulduğu cümlelerin isim cümleleri olup bunların da Eski Türkçe’de geniş zaman kipi, görülen geçmiş zaman kipi, öğrenilen geçmiş zaman kipi ve gelecek zaman kipi olmak üzere dört kipinin mevcut olduğunu, başlangıçta esas fiil olan *er-* “mevcut olmak, var olmak”, yardımcı fiil fonksiyonunu Eski Türkçe içinde kazandığını belirtir (Eraslan, 2012: 429-430). Banguoğlu, *er-* cevherî fiili ile ilgili olarak, dilimizde kökü erimiş, yalnız çekim ekleri halinde kalmış bir fiil vardır ki anlamca bir durum fiilidir, bir halde bulunuşu anlatır, buna cevher fiili (verbe substantif) adını veririz.

Bununla beraber fiilin kökü halâ konuşma ve yazıda yer yer *i-di*, *i-miş*, *i-se* gibi fiil gövdelerinde ortaya çıktığından onu *i-mek* fiili diye de anarız, bu cevher fiili, başka dillerde de olduğu gibi, yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için *salt fiil* (verbe absolu) adını da alır, ifadelerine yer verir (Banguoğlu, 2007: 474).

Clauson'un *er-* fiili ile ilgili açıklamaları şöyledir: “Mutlaka bir yüklemle beraber kullanılır; tek başına ‘var olmak’ anlamında kullanılamaz (bunun için bk. Ba:r), fakat partisipten vs. diğer fiillerden sonra sık sık bir yardımcı fiil olarak kullanılıyor. En eski dönemde tamamen çekilebiliyor, fakat *-r-* oldukça erken kaybolmaya başlamış ve bundan sonra ilk sesi ünlü olan eklerin eklenmesiyle oluşturulan zamanlar kullanım dışı olmaya başlamış ve bazı şivelerde *bol-/ol-* ve diğerlerinde *tur-*’ın uygun zamanlarıyla yer değiştirmiş. Yine de, genellikle *-r-* ‘siz olmak üzere, bütün modern şivelerde yaşıyor” (Clauson’dan Akt., Erol 2008: 270). Ercilasun, *Kutadgu Bilig Fiil* adlı eserde bildirme için en yaygın kullanılışın *turur* ve *ol* ile yapıldığını, *erür* ve *boldı* şekillerinin daha az kullanıldığını, *bolur* şeklinin de nadir olarak bildirme için kullanıldığını belirtir (Ercilasun, 1984: 50). Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*’nde, ana yardımcı eylem olarak, Eski Türkçede *bolmak*, *ermek*, *turmak* eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da *ermek* ve *turmak* eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemlerini oluşturduklarını, geçişsiz bir eylem olarak Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan *ermek* ve *turmak* eylem adlarının *ermek* ‘ermek, olgun, olgunlaşmak> olmak, var olmak’ ve *turmak* ‘kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulunmak>olmak, var olmak’ biçiminde anlam alanlarını genişletip dilbilgiselleşerek, bağlı biçim birimlerinden biri olan ana yardımcı eylem haline geldiklerini ve Türkçenin bildirme yapısını oluşturduklarını belirtir (Karaağaç, 2013: 43). Şirin de, *Kül Tigin Yazıtı Notlar* adlı eserinde *er-* fiilinin Eski Türkçede yardımcı fiil kullanımının yanı sıra asıl fiil kullanımının da görüldüğünü, asıl fiil olarak temel anlamının “olmak, var olmak; ulaşmak, varmak, vasıl

olmak” olduğunu, ayrıca erişmek, yetişmek” > (canlılar için) büyüyüp gelişmek” > “(dinsel inanışta) kendini Tanrıya adayarak insanüstü aşamaya ulaşmak” anlam aşamalarından geçtiğini, günümüzde kullanılan ergin “olgun” ve yüksek olasılıkla erik meyve adının *er-* fiilinin (canlılar için) büyüyüp gelişmek anlamından türediğini, yazıtlar döneminde hem ad soylu sözleri fiil durumuna getirme görevi hem de basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı fiil çekimi oluşturma göreviyle çok yoğun olarak kullanıldığını belirterek şu örnekler üzerinden isim bildirmelerinde yüklemi sağlayan *er-* fiilinden tasarrufa gidilmesine daha Eski Türkçede başladığını tespit eder: *tabgaç bodun sabı süçig agısı yumşak ermiş* (*tabgaç bodun sabı süçig ermiş agısı yumşak ermiş*); *agılım on yulkım sansız erti* (*agılım on erti yulkım sansız erti*); *üze tenrike asra yerke yüküntüküm bar erti yanılıtkum yok* (Şirin, 2015: 86).

Turan ise, *er-* fiilinin Batı Türkçesindeki şekli olan *i-* fiili için şu bilgilere yer verir: “*i-* fiilinin biri isim bildirme ekleri olarak karşımıza çıkan şekilleriyle isimleri fiil çekimine sokmak, diğeri de isim ve fiil şekillerinin sonuna gelip onlarla birleşik fiil yapmak gibi görünüşte iki; ancak, bildirme eklerinin, hakikatte, ismin *i-*(*er-*) fiiliyle yapılan çekimlerinden (meselâ, *men er-ür men > + (y)Im*, 1. teklik şahıs şekli) ibaret olduğu göz önüne alınırsa sadece bir vazifesi bulunduğu ve yalnız bu vazifeye hasredildiği anlaşılır. Buna karşılık, *i-* fiili, öbür fiillerin sahip olduğu müstakil manaların ve kullanışların hemen hiçbirleriyle görülmez. Acaba *i-*, baştan beri bu vazifeye hasredilmiş bir fiil miydi? Bunun cevabına *i-* fiilinin, bir taraftan “*ne idüğü belirsiz kişi* = ne olduğu belirsiz kişi” türünden ifadelerdeki *i= ol-* denklığında normal bir fiil hüviyetiyle görülen kullanışının (istisnaî de olsa) ve hassaten Eski Anadolu Türkçesi’nde: *az idugin* HŞ 977, *hak idugin* HŞ 973, *hakikat idugıma* ŞD.102-9, *fettân idugin* SF. 3-2 (*idugin=olduğun*) örneklerinin geçmesinden, diğer taraftan da *ol-* fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı örneklerden hareket ederek yol bulabiliriz”

(Turan, 1999: 269). Karabeyoğlu da, *Orhon Yazıtlarında Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine* adlı çalışmasında *er-* fiilinin hem esas fiil olarak hem yardımcı fiil olarak kullanımına dikkat çekerek kınışı itibariyle bir durum fiili olan *er-* fiilinin yazıtlarda mevcudiyeti anlatma, bir yerde bulunmayı bildirme, kimlik (hüviyet) kazandırma ve tanımlama (varlığı göstermek, işaret etmek; hüviyetini; ne, kim olduğunu bildirmek) şeklinde dört ayrı fonksiyonda görüldüğünü ve statik kınışıta olan *er-* yardımcı fiilinin varlığı göstermek işaret etmek, hüviyetini tanımlamak; ne, kim olduğunu, bir halde bulunmayı bildirmek görevleriyle bir varlığı o varlığın açıklayıcısı durumundaki adlara bağlama işlevleriyle diğer yardımcı fiillerden ayrıldığını belirtir (Karabeyoğlu, 2007: 92-93). Vahit Türk de *er-* fiilinin sözlük unsuru olarak kullanımının, genellikle göz ardı edildiğini, bu görüşün Türkiye Türkçesindeki *i-* biçimi için doğru kabul edilse bile, *ermek* “olmak” anlamı ve *er-* kökünden türemiş olan “ergen, ergin” vb. yapıların fiilin hâlen sözlük unsuru olarak kullanılmasının göstergesi olduğunu belirtir (Türk, 2004: 2996).

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden fişlediğimiz isim cümleleri arasında en yaygın olarak kullanılan yapılardan birisi olan *er-* fiili bu dönem eserlerinde isim cümlesinin yüklemi olarak *er-* fiilinin geniş zaman çekimi *erür*, görülen geçmiş zaman çekimi *erdi* ve öğrenilen geçmiş zaman çekimi olan *ermiş* şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman çekimi ile kullanılmasına nadir rastlanırken görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerine ise metinlerde sık rastlanmıştır:

Antag alp ermiş. “Öyle cesurmuş.” (IB¹⁶ 40/II, s.23)

Meñilig beg ermiş. “Mutlu bey imiş.” (IB 5/X, s.19)

¹⁶ IB: Irk Bitig

*biregüsi bedük berke tutmuş, ikinti-si (uruk tutmuş, üçünç...)*i tolkuk (*tutmuş törtünç-i*) bir kök ton(lug) atlıg beg ermiş. “Birisı büyük kamçı tutmuş, ikincisi kendir tutmuş, üçüncüsü torba tutmuş, dördüncüsü bir gök elbiseli atlı bey imiş.” (AY¹⁷/5, 22-23, AY/6, 1-3, s.30-32)

tınlarnıñ kirtgünçlüg iligi erdi “Canlıların inançlı hükümdarı idi” (TT5¹⁸/B, 87-88, s.346.

takı yime şriguptı atlıg bay er erdi “Ve yine Srigupta adlı bir zengin kişi idi.” (M¹⁹, XIX. Bölüm, 58.? = 88 322/13, s.115)

t(e)ñriler iligiye inçip m(e)n ol üdte ol ugrurta radnaprabi atl(i)g kız ertim “Ey Tanrılar hükümdarı, ancak ben o zamanda, o vakitte Ratnaprabhâ adlı kız idim.” (AY 186, III.30b./10-12,s.69)

neñ (bu kişi) belgülig otgurak tüşinge tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY/9, 4-6, s.38)

ol amançınıñ yana kop türlüg körkke meñizke tükellig kamag kişilerke sevitmiş titik odgurak yaruk yaşuk kamag şastır bitiglerig bütürü bilmiş san sakış edreminge barçaka ötmüş udakanışandı atlıg oglı erti. “O hekimin yine her türlü güzelliğe sahip, kendisini herkese sevdirmiş, zihni açık, parlak, ışıltılı bütün tefsir kitaplarını bitirerek (onları) anlamış, sayı ve hesap ilmine, her şeye vakıf olmuş Udakanışandı adlı oğlu vardı.” (OB²⁰/1, 17-22, OB/2, 1-2, s.9-10)

¹⁷ AY: Altun Yaruk

¹⁸ TT5: Türkische Turfan Texte V

¹⁹ M: Maytrisimit

²⁰ OB: Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi.

tegin kopuzka ertijü uz erti.. “Prens kopuzda son derece mahirdi.” (PK²¹ LXX, c.4, s.61)

yana munta basa bu nom erdininiş ograyu tüz taplagın sözledükte burhannuş nom nomlamaklık iligi erdi.. “Yine bundan sonra bu öğreti cevherini özellikle doğru bir şekilde rıza göstermeyi söylediğinde buddhanın öğreti açıklamaklı hükümdarı idi.” (TT5/B, 85-88, s.346)

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi suvçi bar erti “O sıralarda Benares ülkesinde iyi, cesur kılavuz gemici vardı.” (PK XXIII c.3, s.38) (er- fiili ile)

öjre ödün şakimum burkan nomınta açiti atlıg toyın erdiniz.. “Vaktiyle Şākyamuni Burkanın dininde Ajita adlı rahip idiniz.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/3-4, s.98-99)

takı yime şakimum burkannuş inisi nanti atlıg tigin erdi.. “Ayrıca Şākyamuni Burkan’ın küçük kardeşi Nanda adlı prens idi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/10-11, s.114)

arıg baçak baçap teñrike ançolasık kergek erti “Temiz oruç tutarak tanrıya sunmak gerekli idi.” (HU²²II.A/285-287, s.88)

artok erüş erür “Çok kalabalıktır” (HU I.A.1.a./61, s.28)

edgüüg dıntarlar ara teñri teñrisi burkanta yigrek yok erür.. “Üstün dindarlar arasında Tanrılar Tanrısı Burkandan daha iyisi yoktur.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/34-37, s.116)

töpüdeki tört ulug meñilig et’öz erür “Tepedeki dört büyük, ebedî vücuttur.” (T²³/498-499, s.116)

²¹ PK: Prens Kalyānamkara ve Papamkara

²² HU: Huastuanift

²³ T: Ein Uigurisches Totenbuch

*öylüglerniñ arasınta üküşte yeg erür siz*²⁴ “Renklilerin arasında en iyisisiniz.” (AY/VII. Tegzinç, 887-888, s.173)

kértü edgülig edremin ertinju kutlug erür siz “Gerçek iyilik erdeminizle çok kutlusunuz.” (AY/VII. Tegzinç, 878-880, s.172)

ölgülük belgüler bolar erür “Ölümün belirtileri bunlardır.” (T/232, s.76)

er- fiili incelediğimiz metinlerde *cevherî* fiil fonksiyonu ile isim cümlesi kuruluşunda karşımıza çıktı, *er-* fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı şu örnekler dikkat çekicidir:

ol üdüin sarasvați atl(ı)g t(e)ñri kızı ol kuvrag arasınta erür erti “O zaman Sarasvati adlı (bir) Tanrıça o cemaat arasında bulunuyordu.” (AY/VII Tegzinç, 343-344, s.130)

yana ol ağızıg yime terk tavrak bütürgülük ermez erti “Sonra o set ağzını da hızlı acele olarak bitirmek olmazdı.” (OB/18, 11-12, s.27)

2.2. İsim unsuru +şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri

İsim unsuru ve şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesinde sık kullanılan isim cümlesi kalıplarındandır. Bu yapıdaki isim cümlelerinin en sık kullanıldığı eser Irk Bitig²⁵ adlı eserdir, diğer eserlerde de

²⁴ Marcel Erdal A *Grammer of Old Turkic* adlı eserinde iki değerli şeyi kıyaslarken kullanılan *yeg* yüklemine de isim cümlelerinin bir formu olduğunu kaydetmiştir, *altun sarigita körö eşiç karası yeg; yürün kümüşde körö ayak tolosı yeg* (HamTouHou 16,13-4).

²⁵ Irk Bitig adlı eserde müstakil yapıda kullanılan 24 isim cümlesi tespit edilmiştir. İsim cümleleri bakımından en zengin eserlerden birisi olan bu eserde müstakil yapıdaki 24 isim cümlesinden 18 tanesi *isim+şahıs unsurunun* birlikte kullanılmasıyla; 2 tanesi *isim +er- cevheri fiiliyle*; 4 tanesi ise *bildirici bağı*

rastlanmakla birlikte diğer isim cümleleri kalıplarına kıyaslandığında yoğun kullanılmadığı dikkat çeker. Eraslan, isim cümlelerinde bildirmenin geniş zamanında yardımcı fiilin (*er-* veya *tur-*) kullanılmayışına daha Eski Türkçe içinde rastlandığına dikkat çekerek isim + şahıs unsuru ile kurulan cümlelere örnekler verir (Eraslan, 1988: 459). Talat Tekin, bu yapıdaki cümleleri *yüklem bağlayıcısı sona alınmış bir zamir* başlığıyla inceler ve şu örnekleri verir: *biz az biz* “Biz azız” (O ön 7); *yaş ben* “Ben gencim” (Uyuk-Oorzak I 3) *tör apa içreki ben* “(Ben) saraya mensup Tör Apa’yım” (Begre I) *bilge tunyukuk aşığ ol, üz ol* “Bilge Tunyukuk fenadır, kötü niyetlidir” (T 34) (Tekin, 2000: 208). Türk, konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Orhun metinlerinde ana yardımcı fiil olarak yaygın kullanılmasını gördüğümüz *er-* fiilinin, geniş zaman yapısında eritildiğine şahit oluruz. Bilge Tonyukuk kitabesinin giriş cümlesi olan “Bilge Tonyukuk ben” ibaresinin “Bilge Tonyukuk erür ben” olması gerekirken, “erür” eritilmiştir. Bu erime yapının çok eski zamanlara uzandığını göstermek bakımından ilgi çekicidir” (Türk, 2004: 2998). Şinasi Tekin de, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında isim cümlelerinde bazen bildiricinin kalktığını yalnız yüklem ismi ve şahıs zahirinin kaldığına şu örneklerle birlikte yer verir: *yrlg men* ‘sefilim, perişanım’, *irak ol, ölüğ ol, togmak ol* vb. (Tekin, 1992: 102).

Biz de *isim + er-ür/tur-ur + şahıs unsuru* yapısında *er-ür* ve *tur-ur* şekillerinden tasarruf edildiğini ve bu sebeple bildirmenin fonksiyonunu şahıs unsurunun yüklendiğini düşünmekteyiz.

olmadan sadece isimlerle kurulmuştur. Her falın sonunda kullanılan açıklayıcı birleşik cümle yapısındaki şu örnekler de dahil edildiğinde *isim + şahıs unsuru* ile kurulan isim cümlesinin en çok kullanıldığı eser olarak İrk Bitig karşımıza çıkar: *Ança bilinler: Edgü ol*. “Öylece biliniz: İyidir.” (IB 1/III, s.19); *Ança bilinler: Anyıg edgü ol*. “Öylece biliniz: Çok iyidir.” (IB 5/XI, s.19); *Ança bilinler: Yablak ol*. “Öylece biliniz: Kötüdür.” (IB 12/IV, s.20); *Ança bilinler: Muñlug ol; anyıg yablak ol*. “Öylece biliniz: Kederlidir, çok fenadır” (IB 22/III, s.21).

Örneklerde de görüleceği üzere fişlediğimiz eserlerde şahıs unsuru olarak ol zamiri, men zamiri ve siz zamirine rastladık²⁶. Diğer zamirlerin bu yapıda kullanıldığına denk gelmedik. İncelenen eserlerde bu yapıdaki isim cümlelerinde “ol” zamirinin kullanım oranı ise diğer zamirlere göre daha yüksektir:

tensi men “Göğün oğluyum” (IB 1/I s.19.)

āla atlıg yol teñri men. “Alaca atlı yol tanrısıyım” (IB 2/I, s.19)

altun kanatlıg talım kara kuş men. “Altın kanatlı, yırtıcı, kara kuşum” (IB 3/I, s.19)

antag küçlüg men. “O kadar güçlüyüm.” (IB 3/III, s.19)

ürün esri togan kuş men. “Beyaz benekli şahin kuşum.” (IB 4/I, s.19)

k(a)m(a)g yer üzekin(i)ñ kutı kıvı öñi meñ(i)zi özi üzüti küçi y(a)ruki tözi yltızı beş t(e)ñri ol “Bütün yeryüzünün kutu, mutluluğu, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası, kökü beş tanrıdır.” (HU II.A/83-86, s.81-82)

ogluñ kişin ülüglüg ol “Oğlun, prensesin kutludur.” (TT²⁷ II Y 36.1/154-155, s.251)

eken yengen sevinçlig ol “Ablan, yengen sevinçlidir.” (TT II Y 36.1/155, s.251)

yana baştıngı asanki içinte bışrungulug ögretingülüğ alp kılğulug alp bütürgülüğ köngül tüblüg köngül töz-lüg adınçig muñadınçig ağır iş kötüğlerde ang başı süzük kirtgünç köngül ol. “Yine başta olan asamkhyeya içinde

²⁶ Vahit Türk bildirme fonksiyonunda kullanılan bu yapının Kutadgu Bilig’de sık sık “ol” zamirinin kullanılmasıyla gerçekleştiğini belirtir.

²⁷ TT : Türkische Turfan Texte I

öğrenmek için, öğretmek için, cesur olmak için, cesur (şekilde) yerine getirmek için gönül esaslı, gönül temelli olağanüstü, fevkalade ağır işlerde en önce olan saf, inançlı gönüldür.” (TT5/B, 7-10, s.340)

öñdün yınak orunta agati atl(i)g yaşın eligi ol “Doğu yönünde Agati adlı Şimşek Hükümdarı (var)dır.” (AY/VII Tegzinç, 161-162, s.118)

edgü ol “İyidir” (IB 18/VI, s.21)

tört ulug çivlarta belgülig idiş ol. “Dört büyük Çiu’larda işaretli çömlendir.” (TT II Y 36.7/190-191, s.253)

arig süzük yig meñilig uluş anta ol. “Temiz, duru, üstün huzur diyarı oradadır.” (ETŞ²⁸/12.metin, s.122)

ol taluy suvi ertinü korkınçig adalig ol. “O okyanus suyu aşırı derecede korkunç, tehlikelidir.” (PK XXVI, c.1, s.39)

ogrı tep tedükünüz negü ol. “Hırsız dediğiniz nedir?” (PK LIX, c.2, s.56)

kara aynıñ tokuz yañısı bir y(e)girmisi yme birkerü bolar iki kutlug tapınguluk küñünüz ol. “Kara ayın dokuz ve on birinci günü ve birlikte bunlar iki kutlu ve hürmet edilmesi gereken günlerinizdir.” (AY/VII. Tegzinç, 763-766, s.162-163)

kişili t(e)ñrili kuvragıñ ayagın algalı tegimlig siz. “İnsanlı Tanrılı (bu) cemaatin saygısını kazanmaya uygunsunuz.” (AY/VII Tegzinç, 541-542, s.146)

ençgü eseñü köñüllüg siz. “Barış, huzurlu gönüllüsünüz.” (AY/VII Tegzinç, 727-728, s.159)

²⁸ ETŞ: Eski Türk Şiiri

uvut uyat üze çavıkmış atl(ı)g küülüg bilge siz. “Utanmayla ünlenmiş, şan şöret sahibi bilgesiniz.” (AY/VII. Tegziñç, 728-729, s.159)

kiçig teñri kızları tegi çın kertü savlıg siz. “Küçük Tanrıçalar gibi doğru sözlüsünüz.” (AY/VII. Tegziñç, 827-828, s.168)

2.3. İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümleleri

İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümlelerine diğer Tarihi Türk Lehçelerinde rastlanmazken Eski Uygur Türkçesi döneminde rastlanması bu yapının bu döneme has bir kullanım olduğunu göstermektedir ve bu sebeple de ayırt edici bir özelliğe sahiptir. *Titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerinin dönem eserlerindeki kullanım oranları da ilgi çekicidir. Örneğin *Irk Bitig*, *Bayagut Oğlu Otaçı Beg*, *Huastuanıft*, *Aç Pars Hikâyesi*, *Çaştani Bey* gibi eserlerde *titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine rastlanmamıştır. Bu yapı ile kurulan isim cümlelerine *Prens Kalyānamkara* ve *Papamkara*, *Altun Yaruk*, *Kuanşi İm Pusar*, *Türkische Turfan Texte*, *Maytrisimit* ve *Totenbuch*, *Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde rastlanmıştır. Eraslan bu yapıyı *titir* “denilir” unsuru ile kurulan isim cümleleri başlığıyla incelemiş ve Eski Türkçede isim cümlelerinde bildirmenin geniş zamanının kalıplaşmış *titir* unsuru ile de kurulduğunu belirterek örnek cümlelere yer vermiştir (Eraslan, 1998: 460). Şinasi Tekin isim cümlelerinde bildircinin bazen *titir (ler)* < [ti-t-ir] olduğunu belirterek *nomlar titirler* ‘serlerdir’ örneğini vermiştir (Tekin, 1992: 102). Bu yapıyı Engin Çetin *tetir* (<te-t-ir) *bildirme parçacığı –Dır* (Çetin, 2012: 261); Ahmet Caferoğlu, *titmek*, “1. teberru etmek, başışlamak, 2. adlandırılmak, değerlendirilmek” (Caferoğlu, 2011: 241); İsmail Doğan, Zerrin Usta, *tit-* “1. terk etmek, kabul etmemek, geri çevirmek, vazgeçmek, bırakmak, 2. feda etmek, başışlamak, 3. adlandırılmak, denilmek, -dır/-dir” (Doğan-Usta, 2014: 329); Özlem Ayazlı, *tet-* “1. -Ir ekiyle birlikte: tetir {-Dir} koşaç, copula, 2. denilmek, denmek, diye adlandırılmak” (Ayazlı, 2012:

346); Şinasi Tekin, *tit-* “adlandırılmak, tesmiye olunmak” şeklinde kaydetmişlerdir.

Clauson *tét-*(-d-) için *té-* fiilinin ettirgen şekli olduğunu ve edilgenlik ifade ettiğini belirtir ve anlam olarak da “söylenir, adlandırılır” ifadelerine yer vererek şu örneklere işaret eder: *edgü tétüük nomlug [ertinig]; tiz yokaru bëlke tegi suv ulug tetir* (Clauson, 1972: 450). Ferruh Ağca da *Budist Türk Çevre Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri* adlı çalışmasında *titir* yapısı ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Tarihi Türk dili alanının diğer alanlarında rastlanılmayan, buna karşılık Manihaist-Budist Türk çevresi metinlerinde yaygın olarak kullanılan olumlu *titir* (<ti-t-ir) ve olumsuz *titmez* (<ti-t-mez) bildiricileri, genellikle *tip titir* kalıp ifade şeklinde tanıklansa da, aynı zamanda bağlı olduğu isim öbeklerini yüklemleştiren bildirici işlevi yüklenmiştir. Büyük bir ihtimalle erken ve klasik dönem Manihaist, Budist Türk çevresi metinlerinde “denilir” anlamıyla çekimli temel fiil işlevinde olan *ti(t)-* fiili, daha sonra “-dXr” anlamlı bildirici işlevi kazanmış olmalıdır” (Ağca, 2010: 164-165). Genellikle *ti-* fiilinin ettirgen çatı eki -t ile oluşturulan gövdesi olarak kabul edilen *tit-* fiili için araştırmacılar “denilir, söylenir, adlandırılır” anlamlarını verirler. Konuyu kapsamlı olarak ele alan Şaban Doğan ve Uluhan Özalan, *Eski Uygurcada Tetir/Titir Cevher Fiili Üzerine* adlı çalışmalarında bu fiil ile ilgili şu bilgilere yer verirler: “Bize göre bu örnekteki -t- ekini “ettirgen çatı ekinin edilgenlik işleviyle kullanılması” olarak kabul etmek yerine doğrudan edilgen çatı eki olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kanaatimizce burada üzerinde durulması gereken husus bahse konu ekin edilgenlik eki olarak kullanımına başka örnek olup olmadığıdır. -t-’nin edilgen çatı eki olarak kullanılması Türkçe için az da olsa görülen bir durumdur. *Sevit-* “*sevil-*” (Erdal, 1991: 784), *ukıt-* “*anlaşı-*” (Eraslan, 2012: 314). Netice itibarıyla *tetir/titir*’in, *te-* fiili üzerine -t- edilgen çatı eki ve -ir geniş zaman ekinin gelmesi ile oluştuğu açıktır” (Doğan-Özalan, 2013: 255). Çalışmanın devamında

tetir/titir yapısının *er-*, *tur-*, *bol-* fiilleri gibi cevherî fiil kabul edilip edilemeyeceği, dillerin genellikle *ol-*, *mevcut ol-*, *kalkmak* anlamındaki fiilleri cevher fiili olarak kullandığı ve Eski Uygurca dışında hiçbir zaman “*de-*” anlamındaki bir fiilden gelişen cevher fiili yapısı olmadığından hareketle tartışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: “Dil mantığı açısından *de-* anlamlı fiillerin cevher fiili olarak kullanılması mümkündür. Erdal bu durumu “bir şeye...denmesiyle” “bir şeyin...olması” arasındaki doktrin benzerliğiyle izah eder; “bo *tetir kertgünçniñ on törlüg yörügi*” (Erdal, 2004: 325). Bazı çalışmalarda *tetir/titir*’in bir anlam unsuru olarak değerlendirilip “*denir*” şeklinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Marcel Erdal’a göre *tetir/tetir* her zaman “*denir*” şeklinde tercüme edilemez, özellikle dinî metinlerde bu unsur kopula işlevine oldukça yaklaşır (bk. Erdal, 2004: 325). Kanaatimizce *tetir/titir*’in sadece Eski Uygurca metinlerde cevher fiili olarak kullanılması bu morfemin kopya olabileceğini düşündürmektedir. Kaynak dilde “*de-*” anlamına gelen bir fiilin cevher fiili işlevi kazandığı ve bu morfemin de Eski Uygurcaya kopyalandığı düşünülebilir. Mandarin Çincesinde cevher fiili olarak değerlendirilen (*jiáo* “*denir*”) yapısının bu noktada fikir verebileceği düşüncesindeyiz. Taranan Manihaist metinlerde çok az görülmesi, Hristiyanlık metinleriyle, din dışı metinlerde bulunmaması da bu unsurun Budist eserlerin Çince’den Türkçeye aktarılırken Eski Uygurcaya kopyalanmış olabileceğini akla getirmektedir” (Doğan-Özalan, 2013: 256-257).

Dönem eserlerinden fişlediğimiz isim cümleleri içerisinde *tetir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine şu örnekler verilebilir:

ölüm yaruk yaşuk tedir. “Ölüm parlak, aydınlıktır.” (T/65, s.60)

togmak öçmek törülüg ol ürlüksüz titir. “Meydana çıkmak ve kaybolmak kanununa tabidir.” (ETŞ 9.Metin, s.74)

anın antag titir. “Bu sebeple öyledir.” (TT5/B, 79-80, s.344)

tavgaçça kuanşi im titir. “Çincesi Kuanşi İm'dir.” (KİP/8, s.9)

yene y(e)me kavşiki-y-a alku nom-lar barça töz nom-ka tayak-lığ titir:: “Ayrıca ey Kausika, bütün öğretilerin hepsi esas öğretiye dayalıdır.” (AY 146, III.10b./2-4, s.38-39)

ol tnl(i)g<-niş> tayak bultaçı töz nom yine söz-legülüksüz titir. “O canlımın dayanak bulacağı esas öğretilerde söylenemeyecek olanlardandır.” (AY 146, III.10b./4-6, s.39)

bo dört türlüğ alp tarıkguluk ayıg kılınç-lar-niş yurindeki yine dört türlüğ yig üsdüinkü öğretim-ler titir “Bu dört türlü uzaklaştırılması zor kötü davranışların ilacı da dört türlü daha iyi, üstün derslerdir.” (AY 148, III.11b./19-22, s.40)

bo titir nom tilgen-in evirgü-ke ötüğçi bolmaklıg yig öğretim:: “Budur öğreti tekerleğini çevirmeye ricacı olmaklı daha üstün öğreti.” (AY 161, III.18a./6-8, s.49)

nom buşınıñ yine biş türlüğ yig asıgı bar titir. “Öğreti sadakasının da beş türlü üstün yararı vardır.” (AY 162, III.18b./11-13, s.50)

bo titir kavşiki-y-a dört türlüğ alp tarıkguluk tsuy irinçü ağır ayıg kılınç-larig y(e)me tarkarguluk kitergülik yig başdınkı öğretimler. “Budur, ey Kausika dört türlü, zor, uzaklaştırılması gerekli, günah, kötü, fena davranışları da uzaklaştıracak, giderecek en başta gelen öğretiler.” (AY 175, III.25a./3-7, s.60-61.)

bo nom erdinig eşidteçi tutdaçı bodun-ka kara-ka y(e)me dört türlüğ ulug asıgı tusu <bar> titir .. “Bu öğreti cevherini işitecek, tutacak millete de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY 196, III.35b./13-15, s.77)

tiz yokaru bilketgi suv ulug titir. “Dizden yukarı bele kadar su asildir²⁹.” (TT5/A, 4, s.324)

bil yokaru kögüz eginketegi ot ulug titir. “Belden yukarı göğüs, omuza kadar ateş asildir.” (TT5/A, 7-8, s.324)

egin yokaru saç kıdıg-kadeği yil ulug titir “Omuzdan yukarı saç a kadar rüzgâr asildir.” (TT5/A, 10-11, s.324)

saç kılık töpingetegi kök kalık ulug titir “Saçtan ayağa kadar gökyüzü asildir.” (TT5/A, 14-15, s.324)

anın kirtgünç kamağ nomlarnıñ başı titir. “Bu sebeple inanç bütün öğretilerin başıdır.” (TT5/B, 81, s.346)

bu titir kirtgünçniñ on türlüğ yörügi. “Budur inancın on türlü izahı.” (TT5/B, 128-129, s.348)

ançulayu yime karımak iglemekniñ tıtağı üçünü togmak titir.. “Yine bunun gibi ihtiyarlamak ve hastalanmanın sebebi doğmaktır.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/2-3, s.93)

öz tözi yaruk tip tidir. “Öz temeli aydınlıktır.” (T/64, s.60)

kacığ atkangu törü bilig köngül birle kavışıp börtmek titir. “Duyu organları, onların nesnelere olan adet (kanun), bilgi, gönül ile birleşip temas etmektir.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/50-52, s.95)

anın bo ilinmeksiz atl(ı)ğ d(a)r(a)nı nom kapıgta yeg nom kapıgı yok tetir. “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” (AY/VII Tegzinç, 60-61, s.110)

2.4. İsim unsuru + bol- fiili ile kurulan isim cümleleri

²⁹ Clauson *titir* unsurunu “denir, adlandırılır” olarak kabul eder ve bu cümleyi “dizden yukarı bele kadar suyun ulu olduğu söylenir” şeklinde aktarır.

Eski Uygur Türkçesinde isimleri yüklem yapmak için *er-* ve *tur-* fiillerinin yanı sıra *bol-* fiilinden de yararlanılmıştır. İncelenen metinlerde *bol-* fiili yoğun olarak asıl fiil olarak kullanılmıştır. Tıpkı *er-* ve *tur-* fiilleri gibi bildirme fonksiyonunu üstlendiği cümlelerde *bol-* fiili geniş zaman çekiminde *bol-ur* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Bol-* fiilinin cevherî fiil olarak kullanımı ile ilgili araştırmacılar birçok dilde cevherî fiilin “olmak” anlamındaki fiillerden geliştiğini vurgularlar. Vahit Türk, dünya dillerinde “var oluş” kavramına yakın olan bir “süreklilik” taşıyan “ol-” anlamlı fiillerin, “ana yardımcı fiil” işlevi üstlendiğini veya şimdiki zaman çekimi üstlendiklerini “ol-” anlamındaki fiillerin Türkçede ve değişik dünya dillerinde “ana yardımcı fiil” olarak kullanılmasının nedenli bir ilişki olduğunu ve söz dizimi ile ilgili olduğunu belirtir ve *bol-* fiilinin Moğolcada benzer bir şekilde Macarca ve Fince de ana yardımcı fiil olarak kullanıldığını örnekendirir (Türk, 2004: 2993-2994). Karaağaç, dillerde ‘varoluş’ kavramına yakın olan ve bir ‘süreklilik’ taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamlı eylemlerin ‘ana yardımcı eylem’ işlevi üstlendiklerini oluş bildiren ana yardımcı eylemin önündeki her şeyin, varlığın da eylemin de; söz ve söz öbeğinin de cümlenin de, aynı değerde olduğunu, çünkü ‘var oluş’ bilgisinin varlık için de eylem veya olay içinde söz konusu olduğunu, ana yardımcı eylem olarak Eski Türkçede ‘*olmak ~ bolmak, ermek, turmak*’ eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da ‘ermek ve turmak’ eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemlerini oluşturduklarını belirtmiştir (Karaağaç, 2013: 110-111).

Annemaria Von Gabain, *Eski Türkçe* adlı yazısında *er-* «er-, ulaş-» *bol-* «ol-, tam ol-» ve *tur-* «kalk-» fiillerinin sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiklerini ve muhtemelen tasvîrî yardımcı fiil, sonra tasvîrî fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiklerini, esas anlamını *er-* en önce, *tur-* ise en sonra kaybettiğini, yardımcı fiilin her şeyden önce bir isme zaman ifadesi vermeye yaradığını kaydeder (Gabain, 1979: 61).

Banguoğlu, *Karmaşık Fiiller* başlığı altında *ermek* durum fiilinin yanibaşında olmak~ *bolmak* oluş fiilinin yine salt fiil olarak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil işleyişinde görüldüğünü, olmak fiilinin bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte bir yandan da cevher fiili eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yarattığını bu birleşiklere de karmaşık fiiller adının verildiğini belirtmiştir (Banguoğlu, 2007: 482). Jean Deny, *Katmerli veya Yardımcı Fiiller* bahsinde *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiillerle ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Bilindiği üzere birtakım kişi kipleri, aslında isim cümlelerinden ibarettir. Bunlarda yüklem olarak bir sıfat-fiil ile bunun ardınca gelen *imek biçimindeki eksiltilmiş bir ek fiil vardı. Yazmışım gibi ki bu yazmışım; yani yazmış olanım yerindedir. Yine bilindiği üzere Türk dilinde *i-* fiilinin çekimi *ol-* fiiliyle tamamlanmaktadır” (Deny, 2012: 437). Özmen, isimlerin üzerine gelerek, birleşik fiiller kuran *ol-* (<*bol-*) yardımcı fiilinin Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olduğunu, *ol-* fiilinin bu tür kullanımı ile *i-* (<*er-*) fiilinin isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştirmesi veya belirli fiil çekim eklerinin üzerine gelerek onlarla birleşik fiil çekimi oluşturması arasındaki yakınlık ve benzerliğin Eski Türkçe döneminden beri sürdüğünü, bu iki fiilin Türkçenin iki ana yardımcı fiili olduğunu belirtir (Özmen, 2000: 1417-1423). Şinasi Tekin, isim cümlelerinde bildiricinin bazen *bol-* fiili bazen de *titir(ler)* olduğunu belirterek *iki türlüğ bolurlar* “iki türlüdür” örneğini kaydeder (Tekin, 1992: 102). Turan, *Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili* adlı çalışmasında *ol-* fiilinin de *i-* fiili gibi cevherî fiil olarak kullanıldığı örnekler üzerinden *bol-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem bir cevherî fiil olarak isimlerin bildirme teşkillerini yaptığına, hem de birleşik fiil çekimlerinde yer aldığına ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. (Turan, 1999: 269-284). Clauson, *bol-* maddesinde fiilin bir şey haline gelmek manasını kaydederek

er- fiilinin karşıtı olarak bir durum değişikliği ifade ettiğini ve *er-* fiilinin bazen kullanım dışı olduğunda yerinin *bol-* fiili ile karşılandığını kaydeder (Clauson, 1972: 331).

Konuyu ayrıntılı ele alan çalışmalardan birisi de Uluhan Özalan'ın *Türk Dilinin Çağdaş Diyalektlerinde Cevherî Ek Fiil Olarak (B)o(l)-* adlı çalışmasıdır. Özalan, Türk dilinde cevherî ek fiil kategorisinin bir ismi fiil kategorisine aktararak artık o ismin fiilin üzerine gelen ekleri kabul etmesini sağladığını, bu morfolojik dönüşümü yaparken eklendiği ismin anlamına bir müdahalede bulunmadığını, cevherî ek fiille oluşturulan bir fiil biçimi “bir hâlde /durumda ol-, bir mahiyette ol-” şeklinde tarif edilebilecek bir anlama sahip olduğunu, *bol-* fiilinin Türk dilinde bu işlevi yerine getiren cevherî ek fiil şekillerinden biri olduğunu, anlam unsuru olarak *bol-* fiili ile cevherî ek fiil işlevine sahip olan *bol-* şeklinin birbirinden ayrılması gerektiğini, Türk dilinin çağdaş diyalektlerinde cevherî ek fiil olarak *bol-* şeklinin birçok farklı teşkil içinde kullanıldığını belirtir (Özalan, 2014: 28). Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde Karahanlı Türkçesinde bildirmenin bildirici için hiçbir unsur kullanmadan, «ol» şahıs zamiri ile ve *er-*, *tur-*, *bol-* yardımcı fiilleriyle üç şekilde yapıldığına dikkat çekerek *bol-* fiilinin geçmiş zaman şekli olan «boldı»nın «-dır, -dir» bildirme ifadesi ile kullanılışının dikkat çekici olduğunu «bolur» şeklinin nadir olarak bildirme için kullanıldığını belirtir (Ercilasun, 1984: 49-50).³⁰

³⁰ Konu ile ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Serpil Ersöz, Bildirme Görevli “Olur”un Ahıska Ağzındaki İhtimal İşlevi ve Eski Türkçedeki İzleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 36, 2014, s.153-167.; Adnan R. Karabeyoğlu, Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.22, 2007, s.87-100.

İncelediğimiz eserlerde *bol-* fiilinin cevherî fiil fonksiyonunda kullanıldığı pek çok örneğe rastladık. Bu kullanım elbette *er-* fiilinin kullanım oranı göz önüne alındığında oldukça seyrek. Fiilin bildirme fonksiyonunda kullanıldığı cümlelerde geniş zaman *bolur* şekli *-dır*, *-dir* eki işlevindedir. İncelenen metinlerde daha çok asıl fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılan *bol-* fiilinin bazı cümlelerde fonksiyonunu tam ayırt edebilmek pek mümkün olmamakla beraber böyle durumlarda anlamdan hareket ederek fiilin bildirme işlevinde mi yoksa asıl fiil işlevinde mi kullanıldığını tespit etmeye çalıştık. *Bol-* fiilinin Eski Uygur Türkçesinde bildirme yani cevherî fiil fonksiyonunda kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

2.4.1. bol- fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı cümleler:

tört erdinilig kerpiçlerin yapmış yiti kat karımları bolur. “Dört cevherli kerpişlerle örülmüş yedi kat su çukurları vardır.” (M, V. Bölüm, 29=72/5-6, s.78)

tört buluytın adruk körtle sarvaglar bolur. “Dört tarafta ayrı güzel kuleler vardır.” (M, V. Bölüm, 31.12 = 109 447/21-22, s.80-81)

tört buluytın adruk körtle sarvaglar (bo)lur. “Dört tarafta ayrı güzel kuleler vardır.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/21-22, s.80-81)

içdin sıñar tütün tütneyür teg irü belgüler bolur. “İç taraftan duman tüter gibi işaretler, izler vardır.” (T/262-263s. 84)

içdin sıñar sakıg teg irü belgü bolur. “İç taraftan serap gibi iz, işaret vardır.” (T/265, s.84)

altı törlüg bek yarp ornağlıg irü belgüler bolur. “Altı türlü, sağlam, güçlü işaretler, alâmetler vardır.” (T/637-638, s.128)

suv-nuñ tun yiil tutmuş belgü-si sakıg-ka okşatı belgü bolur. “Suyun nefes, rüzgâr tuttuğu işareti seraba benzer işarettir.” (T/641-643, s.128-130)

ol ödte sakınçsız bolur. “O zamanda endişesizdir.” (T/653-654, s130)

içtinki yogaçarı-nuñ köngül-deki belgü-te kök kalıg-ta barır teg bolur. “İçerideki Yogācārya’nın gönüldeki işaretinde gökyüzünde gider gibidir.” (T/671-672, s.132)

öz divay tñri-lrig kök kalıg-ta tolu körmeklerlig irü belgüler bolur. “Kendi Tanrılarının gökyüzünde çok habersizce işaretleri vardır.” (T/720-722, s.136)

kavırası yüz ygrmi tamır bolur. “Toplamda yüz yirmi damar vardır.” (T/369, s.96)

<anı> üçün anın antag bolur. “Onun için böyledir.” (AY 192, III.33b./12-13, s.73)

takı yime edgü aşay küçinte uvutlug uyatlıg bolurlar. “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyelidirler”³¹ (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/7-8, s.117)

alkunuñ altun (küümüşlü)g kurtısları bolur. “Hepsinin altın ve gümüşe benzeyen güzel çehreleri vardır.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/38-39, s.122-123)

saña udruntaçı kişiler ançulayu bolur. “Sana karşı koyacak kişiler böyledir.” (TT II Y 36. 3.7/50-51, s.247)

2.4.2. bol- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler

³¹ *takı yime edgü aşay küçinte uvutlug uyatlıg bolurlar* cümlesi “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyelidirler” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılıp *bol-* fiili cevheri fiil olarak değerlendirilebileceği gibi, “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyeli olurlar” şeklinde de aktarılıp asıl fiil olarak da değerlendirilebilir.

beş yüz koltguçı tegin anta egidti alku meji-lig boltı-lar.
“Beş yüz dilenciği prens orada besledi, hepsi mutlu oldular.”
(PK LXXII, c.2, s.62)

ötrü tegin-niñ bir közi yarudı bütüg tolu boltı. “Bunun üzerine prensin bir gözü parladı, sapasağlam ve dolu oldu.”
(PK A-Or.8212(118)/4-5, s.73)

avıçka kamağ taplamış üçün yerçi boltı. “İhtiyar tamamen onayladığı için kılavuz oldu.” (PK XXVII c.3/XXVIII, c.1, s.40)

bilig sanga eş bolur. “Bilgi sana eş olur” (ETŞ/31. Metin, s.259)

biliglig er bilinge taş kuşansa kaş bolur. “Bilgili insan beline taş kuşansa kaş olur.” (ETŞ/31. Metin, s.259)

edgüli ayıglı iki türlüğ kılınçta ötgürü togum ajunlar belgülig bolurlar.. “İyi ve kötü iki türlü amelden dolayı doğum ve varlık şekilleri zuhûr ederler.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/16-19, s.93-94)

*yir suvka sıñmışte etöz (suvka) taş kemişmiş teg ağır bolur*³²:: “Toprak suya sindiğinde vücut taş atmak gibi ağır olur.” (T/42, s.58)

2.5. İsim unsuru +turur(lar) ile kurulan isim cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde isimleri yüklem yapmak için kullanılan *er- bol- ve tit- (ti-t-ir)* fiillerinin dışında *tur-* fiili de cevherî fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. *Tur-* fiili incelenen Uygur Türkçesi metinlerinde daha çok asıl fiil olarak ve bazı zarf-fiil

³² *yir suvka sıñmışte etöz (suvka) taş kemişmiş teg ağır bolur cümlesi de bol-* fiilinin cevherî fiil mi yoksa asıl fiil mi olarak kullanıldığının çok net olmadığı cümlelerden birisidir. Bu cümle “Toprak suya sindiğinde vücut taş atmak gibi ağırdır” şeklinde de Türkiye Türkçesine aktarılabilir.

ekleriyle yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Cevherî fiil olarak kullanımı seyrekdir. Muharrem Ergin, Eski Türkçede ana yardımcı fiilin önce yalnız *er-* olduğunu, üçüncü şahıslarda da *er-* kullanıldığını, sonradan buna *tur-* yardımcı fiilinin katıldığını, Eski Türkçede üçüncü şahısların *turur*, *tururlar* yardımcı fiilinin aynı fonksiyonla Batı Türkçesine geçtiğini bildirme üçüncü şahısların temelini teşkil ettiğini belirtir (Ergin, 2013: 316). Mustafa Öner, *Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller* adlı çalışmasında *tur-* fiilinin bildirme işlevi ile ekleşmesi hakkında şu bilgilere yer verir: Eski Türkçede birleşik fiil yapısıyla görülen *agir turur* “ağırdır” gibi örneklerdeki *turur* bağlı morfemi (*tur-ur*) bildirme işlevi taşır. Nitekim dil tarihi içinde *durur >-dur>-dır>-tır*; *-dı>-d>-t* biçiminde ekleşip ses ve şekilce yıpranan morfem geniş zaman bildirme ekidir. Böylece “1. bulunmak, var olmak; 2. yaşamak; 3. kalkmak; 4. durmak, ayakta durmak; 5. hareketsiz kalmak, stop etmek” anlamlarına ulaşan *tur-* fiili, “bulunmak, var olmak” anlamı üzerinden ana yardımcı fiilin geniş zaman çekimine katılmış ve biçimce donuklaşan yeni bir eke yol açmıştır. Esas anlamları üzerinden evrim geçirerek gramer görevi kazanan *er-* “olmak; bol-“olmak”; *kıl-* “kılmak”; *tur-* “durmak” yardımcı fiillerini Eski Türkçenin ilk yazılı belgelerinde bile görmek ilgi çekicidir. İlk anlamı olduğunu tasarladığımız *tur-* “var olmak”; Eski Türk yazı dili başlangıcından beri gramerleşen *er-* “olmak” ile çakışan eş anlamlılığı dolayısıyla çok erkenden ana yardımcı fiil (cevherî fiil) gibi isim bildirmesi (copula) yapısına katılmıştır” (Öner, 2016: 9-11).

Clauson tarafından da *tur-* fiili durmak, ayakta durmak, hareketsiz durmak olarak kaydedilmiş ve eski tarihlerden itibaren *-u;/-ü, -p veya -galı/-geli* zarf-fiilleriyle birlikte farklı anlamlarda daha çok da bir şeyi yapmaya devam etmek anlamında kullanıldığı, geniş zaman şekli olan *tururdan -tur/-dur* şeklinde kısaldığı, başka hiçbir fiilin bildirme eki anlamında kullanılmadığı, *tururun erür* şeklinin yerini alacak şekilde kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson,

1972: 529). Kemal Eraslan da, isim cümlelerinde bildirmenin geniş zaman kipinde *er-* fiilinin yerine *tur-* fiilinin kullanıldığını Eski Türkçeden beri birçok lehçe ve şivelerde görüldüğünü, başlangıçta bütün şahıslarda kullanıldığını, sonraları kullanım sahasının daralıp 3. şahıslara inhisar ettiğini belirtir (Eraslan, 1988: 459). Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde hem asıl fiil fonksiyonuyla, hem zarf fiil ekleriyle birlikte yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılan *tur-* fiilinin 3. şahıslarda *er-* fiili gibi cevherî fiil fonksiyonunda kullanılarak kurduğu isim cümleleri örneklerinden bazıları şu şekildedir:

munçulayu sav turur. “Böyle sözdür.” (AY/7, 14, s.34)

yok kurug emgek tözlüg adalıg turur. “Yokluk, ızdırıp asıllı, tehlikelidir.” (M 3 = 37/3-4, s.39)

okısar m(e)n ol bitig içinte ol künki bizing aştı ölürgüçi ud koyn toñuz başlap tınl(ı)g-lar-nıñ savı turur. “Okuyunca ben, o yazının içinde o günkü bizim ziyafette öldürülen öküz, koyun, domuz başta olmak üzere canlıların sözüdür.” (AY/6, 10-13, s.32)

bilig ulug meñi tözte ornanıp akıgsız meñike tükellig turur. “Bilgi, büyük, edebi kökte yerleşip, akıntısız ebediye noksansızdır.” (T348-349, s.92-94)

yüzlenip amranmak köñülin turur. “Karşı koyup sevmek gönüllüdür.” (T/360-361, s.96)

avduti otura bolup altun çök itişip urmuş teg turur. “Avadhüti ortada olup, altın yemek çubuklarını dizip koymak gibidir.” (T/374, s.98)

ol yme iki şilip kılınmış teg turur. “Yine iki kalkan yapılmış gibidir.” (T/447-448s.114)

ögsiremişte ölgeşügte ög karında turur. “Kendinden geçtiğinde, ölürken akıl karındadır.” (T/567-568, s.124)

üze on kat kök asra sekiz kat yer beş t(e)ñri üçün turur. “Yukarıda on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş tanrı içindir.” (HU II.A/80-82, s.81-82)

kişin bosuşlug kadgulg turur. “Prensesin sıkıntılı, kaygılıdır.”(TT II Y 36.4/216-217, s.254)

2.5.1.tur- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler

ötrü edgü ögli tegin yokkaru turdı. “O zaman İyi Düşünceli Prens ayağa kalktı.” (PK LX, c.2, s.56)

ünjürlerte ögüzte arata yme turur siz. “Mağaralarda, ırmakta, ortada da durursunuz.” (AY/VII. Tegzinç, 745-746, s.161)

üze tuman turdı, asra toz turdı. “Yukarıda sis yükseldi, aşağıda toz kalktı.” (IB 15/1, s.20)

2.5.2. tur- fiilinin zarf-fiil ekleriyle birlikte yardımcı fiil olarak kullanıldığı örnekler

berü yanısinta (sansız s)akışsız kişilerniñ (boy)unları bokagu-lug iligleri adakları b(e)klig savların ayıtu öteklerin adırtlayu turur(lar.) “Beri yanda sayısız kişilerin boyunları bağlı, elleri ayakları bağlı, sözlerini söyleyerek, suçlarını ayırarak duruyorlar.” (AY/12, 15-20, s.44)

yıtu yıparı bura turur. “Güzel kokusu, anberi kokup durur.” (TT II Y 36. 7/193, s.253)

arşlanlı barslı bürili uzatı kavzadu turur siz. “Arşlanlı, parşlı, kurtlu sürekli kuşatarak durursunuz.” (AY/VII. Tegzinç, 754-755, s.162)

2.6. Bar ve yok adları ile kurulan (bildirme unsurunun kullanılmadığı) isim cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde sık karşılaşılan isim cümlesi kuruluşlarından birisi de varlık ve yokluk ifade eden *bar* ve *yok* adları ile kurulan isim cümleleridir. Bu kuruluşta *bar* ve *yok* bildirici olmadan kullanılır. Metinlerde *bar* ve *yok* adlarının *bar erür, yok erür; bar titir, yok titir, bar ol* (nadir); *bar bol-* (nadir); *yok tur-* (nadir) şeklinde kullanımlarına da rastladık. *Bar* ve *yok* adlarının bildirici unsuru olmadan kullanıldığı cümlelerde birçok araştırmacının da belirttiği gibi bildirme unsurunun kısaldığını, bildirme unsurundan tasarruf edildiğini düşünüyoruz. Şirin, isim bildirmelerinde yüklemi sağlayan *er-* yardımcı eyleminden tasarrufa gidilmesinin daha yazıtlar döneminde gerçekleştiğini belirterek şu örnekleri verir: *türk kagan ötügen yış olursar ilte buş yok* “Türk kağanı Ötüken Yış’ta oturursa yurttaki sıkıntı yok.” (KT G3: BK K2) *buşum yok* “sıkıntım yok” (1. Del Uul 1) (Şirin, 2015: 67). Talat Tekin de, yüklem adları *bar* “var” ve *yok* “yok”un genellikle bağlayıcısız olarak kullanıldığını örneklerle incelemiştir (Tekin, 2000: 209). Eraslan, *bar* ve *yok* unsuru ile kurulan isim cümleleri ile ilgili şu bilgileri verir: “İsim ve sıfat gibi kullanılan *bar* ve *yok* kelimeleri faile isnad edilen özelliğin, durumun bulunduğunu veya bulunmadığını ifade ederler. *Bar* kelimesinin yüklem ismi olarak Eski Türkçe’de kullanılışı şöyledir: 1. *bar+er-* şeklinde, 2. *bar+bol-* şeklinde, 3. *bar+titir* şeklinde 4. *bar +Ø* şeklinde; *yok* kelimesinin Eski Türkçe’de yüklem ismi olarak kullanılışı da şöyledir: 1. *yok+er-* şeklinde, 2. *yok+tur-* şeklinde, 3. *yok+Ø* şeklinde” (Eraslan, 1988: 457-467). Gabain, *bar* “var”, *yok* “yok” ve *kergek* “gerek” aslında normal isimlerdir, fiil olarak kullanmak için bunlar *er-*, nadiren de *bol-* ile birleştirilir, der (Gabain (Akt. Akalın), 2007: 89).

Erdal, isim cümleleri bahsinde isim cümlelerinin bir başka çeşidi de *bar* ve *yok* ile yapılr diyerek şu örnekleri verir: “*bay yme bar, yok çıgay yme bar* (KP 6,1); *mini için emgenteçi kim erser yok* (U IV c152); *azu bo savımda igid bar gu?*” (Erdal, 2004: 417). Ağca, Tarihsel Türk dili metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin,

varlık ve yokluk ifade eden cümle tiplerinin iki temel işaretleyicisi olduğunu, Eski Türk dilinin isim ile sonlanan sözdizimsel yapıyı gramerleşmiş *erür*, *turur*, *bolur*, *titir* işaretleyicileri ile olumlu, *ermez* işaretleyicisi ile de olumsuz olarak sonlandırmışken, bu tür yapıların varlık ve yokluk ifadeli sonlamaları için gramerleşmiş “var, mevcut” temel anlamlı *ba:r* ile “yok, mevcut olmayan” temel anlamlı *yo:k* sözcüklerini kullandığını, Köktürkçe’de *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin geniş/şimdiki zamanı karşılayan ifadelerde isim öbeğini tek başlarına işaretlediklerini, buna karşılık başka bir zaman dilimine ait ifadelerde ise *er-* yardımcı fiili ile birlikte işaretlendiğini, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin “varlık ve yokluk” ifadesi ile isim öbeklerini tek başlarına yüklemleştirebildiklerini, bunun Manihaist Uygur metinlerinde de görüldüğünü belirtir ve Türk dilinin erken dönemine ait metinleri ile DLT dahil olmak üzere ağız özelliklerinin baskın olduğu metinlerde isim ile sonlanan söz dizgelerinin şimdiki zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde sadece *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin kullanılmasının, buna karşılık daha sonraki metinlerde aynı zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde işaretleyicilerin *erür*, *bolur*, *turur*, *titir*, *ol* gibi ayrıca bildiriciler ile genişlemesinin, sözcüklerin gramer işaretleyicisi görevinin ilk evresinde olduklarını gösterdiğini kaydeder (Ağca, 2015: 95-96). Clauson, Kaşgarlı’nın da tanımladığı gibi sözcüğün “var oluş, mevcudiyet veya bir yerde bulunma” anlamına geldiğini *bar* sözcüğünün *yok* sözcüğünün zıddı olduğunu ve neredeyse daima bir cümlenin yüklemi olduğunu, öznenin belirtildiğini veya kastedildiğini, zaman veya kip hali gerektiğinde *er-* yardımcı fiili veya benzeri ile desteklendiğini kaydeder. *Yok* sözü için de *yo-* fiilinden *yok* isminin türediğini, çeşitli kullanımlarının olduğunu, tıpkı *bar* gibi cümlenin yüklemi olduğunu, zaman veya kipe ihtiyaç duyulduğunda *er-* ve benzeri ile desteklendiğini, ara sıra “bir şeye sahip olmayan” anlamında genellikle başka sıfatlarla kullanıldığını belirtir (*yok* *çıgay*, *yok* *yodun* vb.) (Clauson, 1972: 353/895).

İncelediğimiz metinlerde *bar* ve onun zıddı olan yokluk bildiren *yok* sözünün bildirici olmadan kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

2.6.1. *bar* sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri:

takı yime tebrençsiz turmuş atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Ayrıca sarsılmadan ayakta duran adlı öğrenmeyen bir canlı var.” (M 2.12 = 4a 414/16-18, s.42)

tüpinte ol’ukma ölmeki bar. “Sonunda insanın yine şu ölmesi var.” (ETŞ/5.Metin, s.24)

tünerig tamuka tüşmeki bar. “Karanlık cehenneme düşmesi var.” (ETŞ/5.Metin, s.24)

takı yime tebrençsiz turmuş atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Ayrıca sarsılmadan ayakta duran adlı öğrenmeyen bir canlı var.” (M 2. 12 = 4a 414/16-18, s.42)

koşavardi şasdirta şöşlemişi bar. “Koşovrtti Şāstra’da anlatılmışı var.” (T/79, s.60)

mundag iki ygrmi törlüg tüp ılıtız kergeklig tamgaklarda ulug bahşı naropa-ning yarlıkamış-ı bar. “Bu şekilde on iki türlü esas, gerekli talimatlarda büyük üstad Nādapāda’nın buyruğu var.” (T/620-623, s.128)

emgek bar. “Eziyet var” (TT II Y 36.12-3/19, s.245)

kadgu bar “Sıkıntı var” (TT II Y 36.12-3/20, s.245)

iltin kantın bosuş bar. “Ülkede, hükümdarda kaygı var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/59-60, s.247)

etüzüñ tegre ada bar. “Bedenin etrafında tehlike var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/60-61, s.247)

tag içinte iki yek bar. “Dağ içinde iki şeytan var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/62-63, s.247)

il içinte tevlig kürlüg buryug bar. “Memleket içinde hilekâr buyruk var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/63-64, s.247)

altunug adırtlagulug blgü bar. “Altını ayıracak işaret var.” (TT II Y 36. 3.9-10/70-71, s.247)

tüdüşgülig emgek bar. “Savaşta eziyet var.” (TT II Y 36. 3.9-10/72, s.247)

adın kişlertın tıdıg bar. “Yabancı kişilerden engel var.” (TT II Y 36.4/213-214, s.254)

yad kişilertın yağı bar. “Yabancı kişilerden düşman var.” (TT II Y 36.4/214-215, s.254)

beş törlüg ada bar. “Beş türlü tehlike var.” (PK VVII, c.1, s.35)

suvda suv öñlüg taglar bar. “Suda su renkli dağlar var” (PK XVII, c.1, s.35)

ol lenhua sayu birer agulug yılan bar. “O lotus çiçeklerinin her birinde birer zehirli yılan var.”(PK XXXVII/XXXVIII/XL, s. 45-46)

2.6.2. bar+ er- yapısındaki isim cümleleri

tözi yürekniñ üç törlüg ornanıp turguluk yañ-ları bar erür. “Yüreğin esasında üç türlü yerleşip duracak nizamları vardır.” (T/803-804, s.142)

töpüdeki ulug meñilig tilgente otuz iki tamurlar bar erür. “Tepedeki büyük ebedî tekerlekte otuz iki damar vardır.” (T/398-400, s.102)

ol tamırlar yumkı bir yalıñuz kişite tükel bar erür. “O damarların hepsi bir tek kişide eksiksiz vardır.” (T/435/436, s.110)

tözi yüreknin üç törlüg ornanıp turguluk yañ-ları bar erür. “Yüreğin esasında üç türlü yerleşip duracak nizamları vardır.” (T/803-804, s.142)

töpüdeki ulug meñilig tilgente otuz iki tamırlar bar erür. “Tepedeki büyük ebedî tekerlekte otuz iki damar vardır.” (T/398-400, s.102)

ol tamırlar yumkı bir yalıñuz kişite tükel bar erür. “O damarların hepsi bir tek kişide eksiksiz vardır.” (T/435/436, s.110)

körklüg körksüz körkünüz alku tükel bar erür. “Güzel, çirkin görünüşünüz, hepsi eksiksiz vardır.” (AY/VII. Tegzinç, 738-739, s.160)

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi suvçı bar erti. “O sıralarda Benares ülkesinde iyi, cesur kılavuz gemici vardı.” (PK XXIII c.3, s.38)

ötrü ol yer suv irşü teñri bar erti. “O zaman o ülkede bilge bir Tanrı vardı.” (PK LIX, c.1, s.56)

2.6.3. bar+ titir/tetir yapısındaki isim cümleleri

nom buşının yine biş türlüğ yig asıgı bar titir. “Öğreti sadakasının da beş türlü üstün yararı vardır.” (AY 162, III.18b./11-13, s.50)

yene y(e)me bo nom-ug nom-ladaçı toyınlarka dıntarlarka y(e)me tört türlüğ ulug asıgı tusu <bar> titir. “Ayrıca bu öğretiyi açıklayacak rahiplere, seçilmişlere de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY 196, III.35b./1-3, s.76)

*bo nom erdinig eşidteçi tutdaçı bodun-ka kara-ka y(e)me
tört türlüg ulug asıg tusu <bar> titir ..“Bu öğreti cevherini
işitecek, tutacak millete de dört türlü yüce fayda vardır.”
(AY 196, III.35b./13-15, s.77)*

2.6.4. bar ol yapısındaki isim cümleleri

bağışı ne teg bar ol “İpleri nasıl ? Vardır” (IB 18, s.21)

2.6.5. bar+bol- yapısındaki isim cümleleri

*kılınçlı tuymaklı tıltagında ed öñ ötrü bar bolur. “Amel ve
idrak sebebiyle var olur.” (Bewusstseinslehre, 367, 11-12)
(ERASLAN 1988: 462)*

2.6.6. yok sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri:

*közün içinte küg yok. “Gözünün içinde sefalet yok.” (TT II Y
36. 8/ 144-145, s.251)*

*köñülün içinte kadgu yok. “Gönlünün içinde sıkıntı yok.”
(TT II Y 36. 8/ 145, s.251)*

*kop işing tapıngça korı yok. “Bütün işin arzuna göre zarar
yok.” (TT II Y 36. 8/ 148, s.251)*

*yok artdaçı siznite. “Yok sizden daha üstünü.” (AY/VII
Tegzinç, 772, s.163)*

*sansarta irinç mini teg sakınsar erti kim me yok.
“Samsara’da benim gibi bir cefakârı düşünecek bir kimse
bile yok” (ETŞ/17. Metin, s.174)*

*meniñ ıdı korkınçım ayınçım yok. “Benim hiç korkum yok”
(AY 609/8, s.74)*

*öñi adırılmaklıg bosuşum yme yok. “Ayrıca ayrılmak
kederim dahi yok” (AY 609/8, s.74)*

2.6.7. yok+er- yapısındaki isim cümleleri

edgülig dıntarlar ara teñri teñrisi burkanta yigrek yok erür.
“Üstün dindarlar arasında Tanrılar Tanrısı Burkandan daha iyisi yoktur.”(M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/34-37, s.116)

neñ (bu kişi) belgülig otgurak tüşinge tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY/9, 4-6, s.38)

2.6.8. yok +titir/tetir yapısındaki isim cümleleri

anın bo ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yeg nom kapıgı yok tetir “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” AY/VII Tegzinç, 60-61, s.110)

2.6.9. yok+tur- yapısındaki isim cümleleri

bu emgekimtin ıdı ozgum kutrulgum yok turur. “Bu eziyetimden kurtulmanın kesinlikle imkânı yoktur” (Suv. 610, 12-14) (Eraslan, 1988: 463).

2. 7. Bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden hem Budist hem Manihaist metinlerde karşılaşılan bir isim cümlesi yapısı da yüklem adının tek başına kullanıldığı hiçbir bildirme unsuru ile desteklenmediği bu kuruluştur. Bu yapıda muhtemelen bildiriciden tasarrufa gidilmiştir. Eraslan, isim cümlelerinde bildirimin geniş zamanında yardımcı fiilin (*er-* veya *tur-*) kullanılmayışına daha Eski Türkçe içinde rastlandığına dikkat çeker ve bu tarz cümleleri *er- fiilinin düşmesi ile oluşan isim cümleleri* başlığı altında inceler (Eraslan, 1988: 459). Talat Tekin de, *Ad Asıllı Yüklem* bölümünde bu tarz cümleleri *Bildiricisiz Yüklem* başlığıyla inceler ve şu örnekleri verir: “*küreg sabı antag* ‘Kaçağın sözleri şöyle (idi)’ (T 9); *üç küreg kişi kelti, sabi bir* ‘Üç kaçak kişi geldi, sözleri aynı

(idi)'; *yaylağım ötüken kuzi* 'Yaylam Ötüken dağlarının kuzeyi(dir)' (Tar. B5); *kamuş ara başım* 'Kamışlar arasında başım' (IB 10) (Tekin, 2000: 208-209). Tıpkı yukarıda bahsettiğimiz bar ve yok adlarının hiçbir bildirici bağı olmadan tek başlarına yüklem adı olmaları gibi burada da doğrudan bir isim ve isim soylu kelimenin aynı şekilde yüklem ismi olması söz konusudur. İncelenen metinlerde özellikle *teg* "gibilik, benzerlik" edatının kullanıldığı isim cümlelerinde ve *üçün* edatının kullanıldığı isim cümlelerinde bildiricinin kullanılmadığı örneklerin ağırlıkta olduğu görüldü, *teg* edatının *teg+turur*, ve *teg+bolur* ve *teg + erür* yapısında yüklem ismi olarak kullanıldığı cümlelere de rastlanıldı. Herhangi bir ismin, sıfatın ve bahsettiğimiz *teg* ve *üçün* edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

yeri kumu alku kümüş "Yeri, kumu tamamen gümüş." (PK XXXVI, c.3, s.44)

miş miş tümen yol yaruk "On binlerce yol parlaktır." (TT5/A, 30-31, s.326)

ol yme m(a)harate elig han ertinü ulug bay barımlıg tsañları ağılıgları ı tarıg ed tavar üze tolu alp atım süülüg küçiñe tükellig "O Mahāratha hükümdar son derece ulu, zengin ambarları, hazineleri ekin, mal, mülk ile dolu, cesur ordusunun gücü eksiksiz(dir)." (AB 607/10-14, s.73-74)

kamuş āra başım. "Kamışlar arasında başım." (IB10/II, s.20)

üzeliksiz yiğ üsdünki. "Aralıksız, daha iyi, en üstteki." (T/244, s.78)

tiğli <üklimek> üklimek üze soltın sıñar-kı lalana-nıñ içinde "Damla damla çoğalmak ile sol taraftaki (skr.) Lalanā'nın içindedir." (T/499-501, s.116)

kañ atanıñ yürüñ tiğli. "Ata babanın beyaz damlasıdır." (T/957, s.158) BİC

ak kışın az. “Ak kışın az(dır).” (TT II Y 36.1/159, s.251)

kişi ara edgülig yolun alp. “İnsanlar arasında iyilik yolun güçtür.” (TT II Y 36.1/160, s.251)

ol bodisavat erinç. “O bir Bodhisattva heralde.” (PK XLV, c.1, s.49)

2.7.1. için edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri

una kirtgünc kösüşke tayak bolmakı öz-e bu munça edgü nomlar büter için. “Şimdi inanç isteğine destek olmak, bu kadar iyi öğretileri tamamlamak içindir.” (TT5/B, 80-81, s.344-346)

yolta yaruk yaşuk bışurunmatuklar töz yaruk yaşukug bilmez için. “Yolda parlak, aydınlıkgerçekleştirilenler parlak aydınlığı bilmedikleri içindir.” (T/76-77, s.60) BİC

öñre ünmiş bolmak etözlüg alku indrika tükellig için. “Önce yükselmiş olmak vücutlu bütün İndriya’ya eksiksiz olmak içindir.” (T/79-81, s.60-62) BİC

2.7.2. teg edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri

anta ötrü badari bramn kentü evinte (o)luru kök kalıkda kalır teg “Bu sırada Badhari Brahman kendi evinde oturup mavi gökyüzünde durur gibidir.”(M I. Bölüm, 10 = 49 154/8-10, s.55)

Közünüki ne teg? “Penceresi nasıl?” (IB 18/III, s.21)

Bağışı ne teg? “İpleri nasıl?” (IB 18/VII, s.21)

Egni ne teg? “Çatısı nasıl?” (IB 18/V, s.21)

töpüdeki tidim pisak teg. “Tepedeki taş, çelenk gibi.” (T/243-244, s.78)

kök kalıgtın ulug törlüg tag kaya tüşmiş yimrülmiş teg “Gökyüzünden büyük, türlü türlü dağ, kaya inmiş, çökmüş gibidir.” (T325/326, s.90)

birerleri tamur yumkı yıp teg “Her bir damar iplik gibidir.” (T/433, s.110)

birerleri taramış saç yumuk teg “Bazıları taranmış saç, düğüm gibidir.” (T/434, s.110)

2.7.3. teg edatının *teg + erür / teg + turur/ teg + bolur* yapısında kullanıldığı isim cümleleri

alku kızlar arasın̄ta tag basgukı teg erür siz “Bütün kızlar arasında dağ zirvesi gibisinizdir.” (AY/VII. Tegzinç, 822-824, s.167)

yertinçünün̄ iyesi teg erkliglernin̄ arasın̄ta linhua çeçek teg erür siz “Yeryüzünün sahibi gibi güçlülerin arasında nilüfer çiçeği gibisiniz.” (AY/VII. Tegzinç, 793-795, s.165)

ol ögrünç[ümüz] tüketi sözlegü teg ermez “O mutluluğumuz tamamıyla anlatılacak gibi değil.” (HU I.A.1.a/54-55, s.28)

içtinki yogaçarı-nın̄ köngül-deki belgü-te kök kalıg-ta barır teg bolur. “İçerideki Yogācārya’nın gönüldeki işaretinde gökyüzünde gider gibidir.” (T/671-672, s.132)

avduti otura bolup altın çok itişip urmuş teg turur “Avadhüti ortada olup, altın yemek çubuklarını dizip koymak gibidir.” (T/374, s.98)

ol yme iki şilip kılınmış teg turur “Yine iki kalkan yapılmış gibidir.” (T/447-448s.114)

inçe kaltı arıg turug linhua çeçek turur teg “Şöyle ki arı, saf nilüfer çiçeği gibidir” (AY/VII. Tegzinç, 880-881, s.172)

2. 8. +mİş/+gAll kergek/ kergek yapısındaki isim cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde sık kullanılan *+muş kergek/ +gAll kergek/ kergek* yapısındaki isim cümleleri aynı zamanda gereklilik ifadesi taşıdığı için birçok araştırmacı tarafından fiil çekimi içerisinde değerlendirilmiştir. Bazı araştırmacılar ise ne isim cümlesi ne fiil cümlesi bahsinde *kergek* > *kerek* > *gerek* ile kurulan cümlelere yer vermemişlerdir. Genellikle çalışmalar *gerek* kelimesi ile kurulan cümlelerin alabildiği ögeler veya gereklilik dışında bu yapıdaki cümlelerin tahmin, olasılık, istek, gelecek zaman vb. ifade etmesi ile ilgilidir. Özmen, konuyla ilgili olarak *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde *Gerek İle Oluşturulan Fiil Soylu Yüklemler* başlığı altında şu bilgilere yer verir: “Başlangıçta, *kergek*, *kerek* veya *gerek* isim cümlesinin yüklem ismi, kendisinden önce gelen, isim-fiil, sıfat-fiil veya kip eki almış unsurların ise özne konumunda bulunduğu, sonradan kalıplaşarak fiillik oluşturdukları anlaşılmaktadır: *olsar kergek +turur* > *bolsa gerek* > *olsa gerek* “olmalı”. İsim cümlelerinin belirgin özelliği nesne almamalarıdır. Oysa bu tür cümlelerde nesne bulunmaktadır. Bunun için, *gerek* ile kendisinden önce gelen *-a/-e*, *-sa/-se*, *-mak/-mek* eklerinden birini almış fiil unsurunun birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Ayrıca fiil unsuru+ *gerek* biçiminde oluşturulan fiil şekilleri, anlam ve söz dizimi açısından değerlendirildiğinde bunların *-malı/-meli* gereklilik eki karşılığında kullanıldığı dolayısıyla, yüklemi fiil unsuru +*gerek* biçiminde oluşturulan cümlelerin fiil cümlesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür cümlelerin isim cümlesi kökenli olmaları ve *vermek gereksin* türündeki yüklem, bu cümlelerin fiil cümlesine dönüşmüş cümleler olduğu gerçeğini değiştirmez” (Özmen, 2013: 10-12). Karademir, *Türkçede İsim Cümlesi ve Alabildiği Ögeler Üzerine* adlı çalışmasında araştırmacıların –

mAktA+kişi eki, -mAk gerek/lazım, -mA + iyelik eki +gerek/lazım, -mAk zorunda/mecburiyetinde +kişi eki gibi birimlerle kurulu yüklemelerin mahiyeti konusunda ayrılığa düştüklerini, tartışma konusu bu yüklemlerde bir görüşe göre, yüklem parçasını teşkil eden *gerek, lazım, zorunda, mecburiyetinde* gibi sözlerin isim cinsinden sözler olup ek-fiille yüklemleştiklerinin belirtildiği, aslında bu yapıların bir dil bilgiselleşme süreci yaşamakta olduğu, bu bakımdan söz konusu yapıların bir kip (gereklilik kipi/kalıbı) özelliği gösterdiğini ve bu kiplerle kurulu yüklemelerin fiil kategorisinde değerlendirilmesinin de bir seçenek olabileceğini belirtir (Karademir, 2015: 206-217).

Gerek ile kurulan cümlelerin fiil kategorisinde değerlendirilmesinin bir başka sebebi de isim cümleleri nesne alamazken gerek ile kurulan cümlelerin nesne almasıdır. Hikmet Dizdaroğlu, ad cümlelerinde genellikle nesne yoktur, ancak yüklemi geçişli çatıdaki eylemsilerden ya da *var, yok, gerek değil, lazım* sözcüklerinden oluşan ad cümleleri nesne alabilir, der (Dizdaroğlu, 1976: 385). Dizdaroğlu'nun gerek ile kurulan yüklemeleri ad cümlesi saydığı anlaşılıyor. Aynı şekilde Şükrü Haluk Akalın, cümle başı edatlarıyla kurulu isim cümleleriyle ilgili bir çalışmada, *Madem en sonunda cihandan gitmek gerek* örneğini verir (Akalın, 2000: 61). *Türkçede Gereklilik Kipi* adlı çalışmada konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alan Oruç Aslan Birsnel, konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Bugün fiil+malı+şahıs eki yerine kullandığımız ‘fiil+mastar + iyelik ekleri gerek/lazım’ yapısını Türkçede nereye oturtabiliriz? Bu şekillere günümüze kadar olduğu gibi isim cümlesi gözüyle mi bakacağız, yoksa ‘fiil+makta+bildirme ekleri’ kalıplaşmasına yeni bir şimdiki zaman çekimi dediğimiz gibi, bu şekilleri de farklı bir gereklilik çekimi olarak mı kabul edeceğiz? Yüklemeleri gerek, lazım, zorundayım, şart, mecburum gibi sözcüklerle kurulan cümleler şimdilik isim cümlesi, gerek- fiilinin çekimli şekilleriyle diğer

sözcüklerin, ek eylemli şekilleri fiil cümlesi olarak alınmalıdır” (Birsal, 2007: 1256-1257).

Ağca, Eski Türk dili alanında fiillerin gereklilik ifadesinin bir takım ekler vasıtasıyla yerine getirildiğini, isimlerin ya da isim öbeklerinin gereklilik ifadesinin kergek sözcüğü ile karşılandığını, Budist Türk çevresi metinlerinde isim+kergek şeklinin, isim cümlelerinin olumlu gereklilik çekimini karşıladığını, bu kalıpla ifade edilen gereklilik çekim kategorisinin aynı zamanda isimler, isim öbekleri ya da isim cümlelerinin olumsuzluk şekli olan ermez işaretleyicisi ile olumsuzlaştırıldığını, Türk dilinde gereklilik ifadesinin kergek sözcüğünün farklı söz dizimsel yapılarla kullanılmasıyla ortaya çıktığını, daha sonra başka şekillerle değişerek ya da genişleyerek fiil çekim kategorisini karşılamak üzere de kullanılmaya başlandığını belirtir (Ağca, 2010: 41-42). Marcel Erdal da, isim cümlesi başlığı altında gereksinim ifadesinden bahsederken -gUUK ekine yer verdikten sonra gereksinim ifade etmenin diğer yaygın yolunun ad yüklemi olan *kergek* sözü olduğunu belirtir ve kergek ile kurulmuş ad cümleleri örnekleri verir (Erdal, 2004: 413). A. Von Gabain da *bar* “var”, *yok* “yok” ve *kergek* “gerek” sözlerinin aslında normal isimler olduğunu, fiil olarak kullanılmak için bunların *er-*, nadiren de *bol-* ile birleştirildiğini belirtir (Gabain (Akt. Akalın), 2007: 89). Biz çalışmamızda *kergek* ile kurulan cümleleri isim cümlesi olarak kabul etmenin daha uygun olduğunu düşündük. Kergek sözünün gereksinim ifadesinden dolayı, gereklilik kipi için kullanılmış olması sözcüğün bir isim olduğu ve ad yüklemi oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. *Kergek* ile kurulan cümlelerin olumsuzluk şekilleri için *er-* cevherî fiilin kullanılması da düşüncemizi destekler niteliktedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde taradığımız metinlerde *kergek* sözü +*mış* ve +*galı* partisip ekleriyle ve tek başına kullanılmıştır:

bu nom erdinig boşgungalı, tutgalı, okıgalı, okıtgalı, bitigeli, bititigeli öğretiğ kılgalı k(e)rgkek. “Bu yasa cevherini öğrenmek, tutmak, okumak, okutmak, yazmak, yazdırmak, öğretmek gerek.” (AY/24, 15-17, s.68)

amtı bu nomlug savag badarı bramnuş e(v)inte ukmuş kergek.. “Şimdi bu öğreti sözünü Badhari Brahmanın evinde tasavvur etmek gerek.” (M. II. Bölüm/1=135/2-3, s.62)

takı ne ayutmuş kergek.. “Daha ne söylemek gerek.” (M. XIX. Bölüm, 58.? = 88 322/41, s.116)

anın bu nom erdinig çinkirtü süzük kirtgünç köñül öze aymuş ağırlamış kergek. “Onun için bu yasa cevherini hakiki, temiz, imanlı gönülle söylemek, saygı göstermek gerek.” (AY/24, 22-24, s.68)

sva uz-ak urmuş krgkek “Suya uzak koymuş gerek.” (TT5/A, 11-12, s.324)

yorüñ yipin öñlüğ yaruk yaşuk alkudın sıñar yarumışın sakınmış krgkek “Beyaz iplik renkli parlak ışığın her taraftan parladığını düşünmek gerek.” (TT5/A, 12-14, s.324)

bu biş ulug yaruk yaşuk bolu sakınmışta kin ol yaruk içinte bir ming yaprgaklag linhua sakınmış krgkek “Bu beş yüce ışık parıltı olup düşündükten sonra o ışık içinde bin bir yapraklı lotus çiçeği düşünmek gerek.” (TT5/A, 16-19, s.326)

et’üz öz-e yaruk öntürmüş krgkek “Vücuttan ışığı uzaklaştırmak gerek.”(TT5/A, 29-30, s.326)

ol yaruk içinte linhua örgünler sakınmış krgkek “O ışık içinde lotus çiçekli tahtları düşünmek gerek.” (TT5/A, 31-32, s.326)

ol linhua örgün içinte miñ miñ tümen tümen huaşı-n burkanlar et'üz-in blgürtmiş-in sakınmış krgkek “O lotus çiçekli taht içinde on binlerce çiçeği, burkanların vücudunun belirlediğini düşünmek gerek.” (TT5/A, 32-34, s.326)

ötrü et'üz küz-edgü tamga tutmuş krgkek “Bunun üzerine vücudu koruyacak damga tutmak gerek.” (TT5/A, 53-54, s.328)

küçi yitginçe tarni söz söz-lemiş krgkek “Güç yettiğince dhārani (büyü) sözü söylemek gerek.” (TT5/A, 73-74, s.328)

ontun sıñarkı burkanlarg yultuz teg yaruk yula blgürtüp edgü yıdłg yıparłg tütsükin köyürmişin sakınıp ontun sıñarkı burkanlarg tapınmış krgkek “Sağ taraftaki burkanları yıldız gibi parlak meşale belirtip güzel kokulu tütsüyü yaktığımı düşünüp sağ taraftaki burkanlara tapınmak gerek.” (TT5/A, 78-81, s.328)

ol ot yalın içinte alngaıdurgu biligler blgürtmiş krgkek “O ateş, alev içinde zayıflatacak bilgileri belirtmek gerek.” (TT5/A, 91-92, s.330)

ontun sıñarkı burkanlar uluşınta bögüler kuvragınta yağmur yağmış teg hu-a çeçek yağmışın sakınmış krgkek “Sağ taraftaki burkanların ülkesinde hekimler meclisinde yağmur yağmış gibi çiçek yağdığını düşünmek gerek.” (TT5/A, 106-108, s.330)

kamağ burkanlar bir ünin sadu sadu siti bolz-un tip alkış urmuşın sakınmış krgkek “Bütün burkanların hep bir ağızdan sādhu sādhu siddhi (sihir) olsun diye dua ettiğini düşünmek gerek.” (TT5/A, 108-109, s.330)

tütsülüğ lugta köyürmüş krgkek “Tütsülü buhurdanda yakmak gerek.” (TT5/A,130, s.332)

ol tütiini linhua orun bolmışın sakınmış krgck “O dumanın lotus çiçeği taht olduğunu düşünmek gerek.” (TT5/A, 96-98, s.330)

amtu bu nomlug savag ang magt ilte raçagri kent uluşda ukmuş kergek.. “Şimdi bu öğretici sözünü Magadha ülkesinde Rājagrha şehrinde anlamak gerek.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/2-4, s.50)

(amtu) (bu) nomlug savag kitumati (atlıg) uluştaki samntapuşp sengrem(—te) (uk)muş kergek .. “Şimdi bu dini hadiseyi Ketumati adlı şehirdeki Samantapuşa manastırında tasavvur etmek gerek.”(M, XIX. Bölüm, 1=18 52 519/7-9, s.111)

öritmişte altı yaratığıg üküş kılmış kergek “Yükseldiğinde altı teşebbüsü çok kılmak gerek.” (T/1132-1133, s.172)

anı köñülkermişinizler k(e)rgck “Onu düşünmüş olmanız gerek” (AY/VII Tegzinç, 16-17, s.106)

anı için kamag yalañuklar alkugun kuanşı im pusar atın atamış kergek. “Onun için bütün insanların Kuanşı İm Pusar adını söylemesi gerektir.” (KİP/8-88, s.9-12)

2.9. İsim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru yapısındaki isim cümleleri

Hiçbir kısaltmaya uğramamış olan *isim+şahıs unsuru+er-+şahıs unsuru* yapısındaki isim cümlelerinin tek örneğine Budist Uygurlardan kalan *Çaştani Bey* adlı çatikte rastladık:

ertiñü katıgılanmak-lg bilge biligke tükellig yağız yir erkligi çştaniilig beg mn erür-mn (.) “Çok azimli, hikmetli bilgiye eksiksiz sahip, yağız yer hâkimi Hükümdar Çaştani Bey benim.” (Ui IV-A: ÇB/77-79, s.18)

2.10. Bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) sözcüğü ile kurulan isim cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin bir başka çeşidi de olumlu *bultukar* (*boltukar*) ve olumsuz *boltukmaz* (*bultukmaz*) ile kurulan yapıdır. *Bultuk-/boltuk-* fiili Caferoğlu tarafından “bulunmak” manasıyla (Caferoğlu, 2011: 53); Ölmez tarafından “olmak” (ÖLMEZ 1991: 89); Tekin tarafından “bulunmak, mevcut olmak” (Tekin, 1976: 374); Ayazlı tarafından “bulunmak” (AYAZLI 2012: 302); Özönder tarafından “bulunmak” (Özönder, 1998:141) manalarıyla kaydedilmiştir. Bu yapıya manihast metinlerde rastlanmaz. Budist Uygur metinlerinde görülür. Marcel Erdal, *bar* ve *yok* ile kurulan isim cümlelerinden bahsederken Uygur Türkçesinde *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak *bul-tuk-* “bulunmak” fiilinden bahseder ve şu örneği verir: *bar mu munuñ köküziñte kutrulmaklağ uruğ tarıg azu yok mu? bultukar mu munuñ könlinte köküziñte korkınç ayınçlıg edgü töz yiltız azu bultukmaz mu?* (MaitrH Y 104-108) (Erdal, 2004: 416-417).

Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde ise *bul-tuk-* fiilinin “bulunmak” manasında olduğunu bununla birlikte Eski Uygur Türkçesinde çok farklı bir kullanımla varlık ifade ettiğini, *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak Uygurcanın böyle bir öğeye gereksinim duyduğunu, *bultukar* şekline sadece iki yerde rastlandığını buna karşın *bultukmaz* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını, yanı sıra *bultukgay*, *bultuksar*, *bultukup*, *bultukmasar* şekillerine de rastlandığını, *bultuk-* fiilinin açık ve net olarak Eski Türkçede bir koşaç olduğunu belirtir ve *bultukmaz* şeklinin de **bul-tuk ermez* yapısının büzüşüp kısalmış şekli olduğunu kaydeder (Erdal, 1991: 650). Ağca, isim cümlelerinin yokluk şekillerinden bahsederken *bultukar* ve *bultukmaz* sözü ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Tarihî Türk dili alanında ve modern Türk dili alanının birçok yazı dilinde genellikle *bar/yok* sözcükleri ve bunların türevleri ile karşılanan varlık/yokluk ifadelerinin,

Budist Türk çevresi metinlerinde aynı zamanda *bultuk-* (<*bul-tuk-*) fiilinin olumlu ve olumsuzluk işaretleyicileri ile de yerine getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır, *bar* ve *yok* sözcüklerine oranla daha az örneğe sahip olan ve bu sözcükler kadar gramerleşmedikleri anlaşılan *bultukar* ve *bultukmaz* işaretleyicileri, aynı zamanda *bar* ve *yok* sözcükleri ile birlikte de kullanılmıştır. O hâlde Budist Türk çevresi metinlerde *yok* ve *bar* sözcüklerinin yanı sıra varlık ve yokluk ifadelerinin hemen hemen aynı anlam ve işlevde *bultukar* ve *bultukmaz* sözcükleri ile de karşılandığı söylenebilir. Budist Türk çevresi metinlerinde *bultukar* işaretleyicisi isim cümlelerinin varlık ifadesini, *bultukmaz* işaretleyicisi ise yokluk ifadesini karşılamıştır. Mesela *bo nomlug et'öz erser iki törlüg nom yoki bultukmazı üze ertinju b(e)kiz b(e)lgülüğ erür* “Bu dinî vücut ise iki türlü öğretinin yokluğu ile çok belli olur.”; *iki törlüg nom yoki bultukmazı üze b(e)kiz b(e)lgülüğ erür tip tiser::inçe k(a)ltı bo nomlug et'özde b(e)lgülüğ b(e)lgünüñ orununlu ikegü barça yok titirler* “İki türlü öğretinin yokluğu ile çok belli olur denilse, şöyle ki bu dinî vücutta alâmet ve alâmetin yeri her ikisi tümüyle yok denilir” (AĞCA 2010: 206). İncelediğimiz metinlerde *bultukar* (*boltukar*) şekline iki yerde rastladık, birinde doğrudan basit isim cümlesi şeklinde, diğerinde ise şartlı birleşik cümlelerin asıl cümlesi şeklinde kullanılmıştır. *Bultukmaz* (*boltukmaz*) şekli, fiilin olumlu *bultukar* (*boltukar*) şekline göre daha yaygın olarak yokluk ifadesi için kullanılmıştır:

Neçükin yene t(e)ñrim ol antag iki öngi yorıgta yoridaçı tözünler oğlu tözünler kızı bo kamağ tınlıglarnıñ kılmuş buyan edgü kılınçlarıña iyin ögirgeli boltukar “Efendim, yine ne yolla o, öylesi iki ayrı davranışta davranacak asiller oğlu, asiller kızı, bütün bu canlıların işledikleri iyi güzel davranışlarına sevinmek vardır (mümkündür)?” (AY 150, III.12b./6-10, s.41)

Ançulayu ok yme bo iki törlüg nomlar adırsar tüp tüz tutdaçı ok erip bolarnıñ ok küçinde erkinçe tapınça işlegülük iş küdügüg büütürgeli bultukar. “Böylece bu iki türlü öğreti ayrılrsa esas, doğru tutacak olup, bunların sayesinde arzuya göre çalışmak işi gücü bitirmek vardır.” (AY.P1.02)

Birer şlok birer padak nom nomlamaktın tör(ü)miş buyan edgü kılınçığı takı ülgülegeli teñlegeli boltukmaz .. “Birer şiir, birer koşuk ile öğreti açıklamaktan meydana gelmiş iyi, güzel davranışı da ölçmek, karşılaştırmak mümkün değildir.” (AY 167, III. 21a./5-8, s.54)

kertüde kertü tözte öñi adırsız түp tüz tutdaçı bilge biligde adın burhanlar nomı yarlığı bultukmaz “Gerçekte gerçek esasta ilki ayırt etmeden esas doğruyu tutacak bilge bilgede başka burkan öğreti buyruğu yoktur.” (AY B01.21)

tüz nomlug etöz ugrınta yana adrok adrok körk meñizleri arıtı bultukmaz. “Doğru öğretili vücut sayesinde yine türlü türlü güzel görünüşleri hiç yoktur.” (AY B01.21)

özleriniñ yaşlarınıñ ülgüsü kolosı bultukmaz “Kendi ömürlerinin uzunluğu, vakti yoktur.” (AY.B01.26)

ençgün meñiñ bultukmaz “Huzurun yoktur.” (KB³³ U 457 (T II Y 36; T II Y 36.2)/5-6, s.43)

anta ötrü ol teñri badarı (braman)ka inçe (tip) tidi emgeklig bususlug bolmañ burkan (belgürmek) irak ol tip tigülig törü bultukmaz. “Bunun üzerine bu Tanrı, Badhari Brahmana şöyle dedi: Dertlenip, tasalanmayın! Bir burkan (zuhuru) uzaktır, diye söylenen rivâyet doru değildir.” (M 16/10-14, s.63)

³³ KB: Körüm Bitig

asag tusu kıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz “Hizmet edenler arasında anadan daha iyisi yoktur.” (M 58/33-34, s.116)

bu yir suvda burkan kutınta yigrek adın ed tavar arıtı bultukmaz.. “Bu yeryüzünde Burkan kutundan daha iyi başka mal mülk asla yoktur.” (M 100/5-7, 171)

bultukmaz muntag osuglug mün kadag “Yoktur böyle bir suç, günah.” (Üİ³⁴ 103b/6, 107b/15,109b/2, s.37, 42, 44)

bultukmaz muntag osuglug itiglig nom basutçısız “Yoktur böyle şartlı durum, Dharma yardımcı sebepsiz.” (Üİ 121b/14, s.59)

3. OLUMSUZ İSİM CÜMLELERİ

Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin olumsuzluk ve yokluk şekilleri üç şekilde sağlanmıştır. Bunlardan birisi *ermez* yapısı diğerleri de *yok* sözü ve ona alternatif olarak kullanılan ve yokluk bildiren *bultukmaz* (*boltukmaz*) sözüdür. Ağca, yokluk ifadesinin isimlerde ve isim cümlelerindeki mevcut olmamayı, olumsuzluk ifadesinin ise isim ve fiil cümlelerindeki gerçek olmayan durumu ifade ettiğini, Tarihî Türk dili alanında temel/sözlüksel anlamı “ol-, var ol-, bul-, ait ol-” olan er- fiilinin, -mAz olumsuzluk işaretleyicisinin kalıplaşması ile *ermez* şeklinde “olmaz, var olmaz, bulunmaz, ait olmaz” anlamlarıyla sadece isim cümlelerini olumsuzlaştıran bir işaretleyici fonksiyonu yüklediğini, isim cümlelerinin yokluk ifadesinin de büyük ölçüde *yok* işaretleyicisi ile bazen de *bultukmaz* (<*bultuk-maz*) sözcüğü ile yerine getirildiğini belirtir (Ağca, 2010: 101-186). İsim cümlelerinin olumsuz ve yokluk şekillerinde olumsuzluk ve yokluğu pekiştiren *arıtı* “tüm, tamamıyla, teknil”; *neñ* “asla, hiçbir suretle, ...gelince” *idi/ıdı* “büsbütün, bundan dolayı, tam,

³⁴ Üİ: Üç İtigisizler

herhangi: kesin olarak, hiç” (Caferoğlu, 2011: 19, 89, 136), sözlerine de sıkça başvurulmuştur. İsim cümlelerinin olumsuz şekilleri ve yokluk şekilleri için metinlerde rastladığımız örneklerden bazıları şu şekildedir:

3.1.İsim Cümlelerinin Olumsuz Şekli: *ermez*

ol ögrünç[üümü] tüketi sözlegü teg ermez “O mutluluğumuz tamamıyla anlatılacak gibi değil.” (HU I.A.1.a/54-55, s.28)

bo dar(a)nı têmek sav yana neḡ buluḡ yıḡak orun [o]rnag ermez “Bu dharani sözleri yine hiçbir tarafta, yerde değildir.” (AY/VII Tegzinç, 22-24, s.106)

neḡ buluḡ yıḡak orun ornag ermedin ermez “Hiçbir yönde, yerde bağımsız da değildir.” (AY/VII Tegzinç, 24-25, s.106)

şariputriya s(e)n ötünmiş teg dar(a)nı têmek sav neḡ buluḡ yıḡak orun ornag ermez “Ey Şariputri senin söylediğin gibi bu dharani denen sözler hiçbir yer ve tarafta değildir.” (AY/VII Tegzinç, 34-36, s.107)

neḡ buluḡ yıḡak orun ornag ermedin yme erm(e)z “Hiçbir yer ve mekândan bağımsız da değildir.” (AY/VII Tegzinç, 36-38, s.108)

neḡ nom ermez “Asla öğreti değildir.” (AY/VII Tegzinç, 38, s.108)

neḡ nom ermedin yme ermez “Asla öğretisiz de değildir.” (AY/VII Tegzinç, 38-39, s.108)

neḡ ertmiş üd ermez “Asla geçmiş zaman değildir.” (AY/VII Tegzinç, 39-41, s.108)

neḡ kelmediük üd ermez “Asla gelecek zaman değildir.” (AY/VII Tegzinç, 41, s.108)

ney közünür üd ermez: “Asla şimdiki zaman değildir.”
(AY/VII Tegzinç, 42, s.108)

ney sav ermez: “Asla (bir) söz değildir.” (AY/VII Tegzinç,
42-43, s.103)

ney sav ermetin yme ermez “Asla sözsüz de değildir.”
(AY/VII Tegzinç, 43, s.108)

ney tıltag ermez “Asla sebep değildir.” (AY/VII Tegzinç, 43,
s.108)

ney tıltag ermetin yme ermez “Asla sebepsiz de değildir.”
(AY/VII Tegzinç, 44-45, s.108)

ney yorık ermez “Asla yöntem değildir.” (AY/VII Tegzinç,
45-46, s.108-109)

ney yorık ermetin yme ermez “Asla yöntemsiz de değildir.”
(AY/VII Tegzinç, 46-47, s.109)

ulug iş ködüg yme ögrünçlüg ermez “Büyük iş güç de
sevinçli değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/72-73, s.247)

kiçig iş kötügler yme büdün ermez “Küçük işler güçler de
bütün değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/73-74, s.247)

3.2. İsim Cümlelerinin Yokluk Şekilleri: *yok* ve *bultukmaz*

*okşatı-sız tip timiş-i erser munda yok iki öçmek bulmaklıg
yörüg* “Benzersiz diye dediğinde bunda iki sönme bulma
mânası yoktur.” (Üİ 115a/11-12, s.51)

ayıglı savıññıñ adurtı yok. “Kötü sözünün farkı yok.” (KB U
461/87, s.59)

közün içinte kög yok. “Gözünün içinde leke yok.” (KB U
465/154-155, s.77)

kop işing tapıñça korı yok. “ Her işin arzuna göre, ziyanı yok.” (KB U 465/158, s.77)

anın bo ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yêg nom kapıgı yok tetir “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” (AY/VII Tegziñç, 60-61, s.110)

ney (bu kişi) belgülig otgurak tüşiñe tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY/9, 4-6, s.38)

tüz nomlug etöz ugrınta yana adrok adrok körk meñizleri arıtı bultukmaz. “Doğru öğretili vücut sayesinde yine türlü türlü güzel görünüşleri hiç yoktur.” (AY B01.21)

özleriniñ yaşlarınıñ ülgüsü kolosu bultukmaz “Kendi ömürlerinin uzunluğu, vakti yoktur.” (AY.B01.26)

ênçgüñ meñiñ bultukmaz “Huzurun yoktur.” (KB³⁵ U 457 (T II Y 36; T II Y 36.2)/5-6, s.43)

4. DEVRİK İSİM CÜMLELERİ

Eski Uygur Türkçesinde devrik yapıdaki isim cümleleri de yaygın olarak kullanılmıştır:

taki y(e)me kavşiki-y-a tört türlüg ayıg kılınç-lar ol alp tarıkguluk kitgülik:: “Ayrıca, ey Kausika dört türlü kötü davranışların zordur uzaklaşması, gitmesi.” (AY 148, III.11b./6-8, s.40)

bo titir nom tilgen-in evirgü-ke ötüğçi bolmaklıg yig öğretiğ:: “Budur öğreti tekerleğini çevirmeye ricacı olmaklı daha üstün öğreti.” (AY 161, III.18a./6-8, s.49)

³⁵ KB: Körüm Bitig

bu titir kirtgünçning on türlüg yörügi. “Budur inancın on türlü izahı.” (TT5/B, 128-129, s.348)

yok artdaçı siznite “Yok sizden daha üstünü.” (AY/VII Tegzinç, 772, s.163)

bu erür altınç boşguts(uz) arhant dıntar. “Budur altıncı öğrenmeyen aziz dındar.” (M 2. 12 = 4a 414/28-29, s.42)

bu yitinç boşgutsuz arhant dıntar erür. “Bu yedinci öğrenmeyen aziz dındardır.” (M 2. 12 = 4a 414/29-34, s.42)

bu erür sekizinç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur sekizinci öğrenmeyen aziz dındar.” (M 36. 12 = 4a 414/42-43, s.42)

bu erür .. tokuzunç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur dokuzuncu öğrenmeyen aziz dındar.” (M 2. 12 = 4a 414/48-49, s.43)

inçe kaltı arıg turug linhua çeçek turur teg. “Şöyle ki arı, saf nilüfer çiçeği gibidir” (AY/VII. Tegzinç, 880-881, s.172)

bultukmaz muntag osuglug mün kadag. “Yoktur böyle bir suç, günah.” (Üİ³⁶ 103b/6, 107b/15,109b/2, s.37, 42, 44)

SONUÇ

Sonuç olarak bakıldığında yüklemi bir isim veya isim soylu bir sözcükle kurulan cümle türü olarak tanımlanan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesi döneminde kuruluş bakımından zengin bir görünüm arz eder. Farklı yapılarla kurulan isim cümlelerinin eserlere göre kullanım oranları da değişiklik göstermektedir. Örneğin, hem Budist hem Manihaist eserlerde en sık kullanılan isim cümlesi yapısı *isim unsuru ve er- fili* ile kurulan yapıdır. *Titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine ise *Irk Bitig*, *Bayagut Oghl Otaçı Beg*, *Huastuanıft*, *Aç Pars Hikâyesi*, *Çaştani Bey* gibi

³⁶ Üİ: Üç İtigsizler

eserlerde rastlanmamıştır. Bu yapı ile kurulan isim cümlelerine *Prens Kalyānamkara ve Papamkara, Altun Yaruk, Kuansı İm Pular, Türkische Turfan Tehte, Maytrisimit ve Totenbuch, Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde rastlanmıştır. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden incelenen örnekler ışığında bu dönemde isim cümlelerini alt başlıklarıyla birlikte şu şekilde sınıflandırdık:

1. İsim unsuru+ er- fiili ile kurulan isim cümleleri
2. İsim unsuru + şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri
3. İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümleleri
4. İsim unsuru + bol- fiili ile kurulan isim cümleleri
bol- fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı cümleler
bol- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler
5. İsim unsuru +turur(lar) ile kurulan isim cümleleri
tur- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler
tur- fiilinin zarf-fiil ekleriyle birlikte yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümleler
6. Bar ve yok adları ile kurulan (bildirme unsurunun kullanılmadığı) isim cümleleri
bar sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri
bar+er- yapısındaki isim cümleleri
bar+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri
bar ol yapısındaki isim cümleleri
bar + bol- yapısındaki isim cümleleri
yok sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri
yok+er- yapısındaki isim cümleleri
yok+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri
yok+tur- yapısındaki isim cümleleri
7. Bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri
üçün edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri
teg edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri

teg edatının *teg +erür/teg+turur/teg bolur* yapısında kullanıldığı isim cümleleri

8. +mİş/gAlI kergek/ kergek yapısındaki isim cümleleri

9. İsim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru yapısındaki isim cümleleri

10. Bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) sözcüğü ile kurulan isim cümleleri

Dönem eserlerinden incelenen metinlerde isim cümlelerinin olumsuz şeklinin *ermes*, isim cümlelerinin yokluk şekillerinin de *yok* ve *bultukmaz/boltukmaz* ile yapıldığı ve olumsuzluk pekiştiricileri olarak da *neş*, *arıtı*, *idi (ıdı)* sözlerinden yararlanıldığı, ayrıca devrik isim cümlelerinin de devrik fiil cümlelerine göre kullanım oranı bakımından çok daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ağca, Ferruh (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ağca, Ferruh (2015). “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”. *Dil Araştırmaları*, S.16, s.83-101.

Akalın, Şükrü Haluk (2000). “Eski Anadolu Türkçesinde Çün, Çünkü, Çünkü Kim Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş İsim Cümleleri”. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (24-29 Eylül). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.57-65.

Alyılmaz, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Sözdizimi*. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi. Erzurum. (Doktora Tezi)

- Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur, 6. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W.-Gabain, A. von (1929-1931). *Türkische Turfan-Texte, I-V, SBAW*.
- Bang, W.-Gabain, A. von (1931). Analytischer Index zu den fünfersten Stückender Türkische Turfan-Texte, SBAW.
- Bang, W-Gabain, A. von-Rachmati, R. (1934). *Türkische Turfan-Texte, VI, SBAW*.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berbercan, Mehmet Turgut (2013). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Birsel, Oruç Aslan (2007). “Türkçede Gereklilik Kipi”. 38. İcanas Kongresi (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 1245-1261.
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağatay, Saadet Ş. (1945). *AltunYaruk'tan İki Parça: I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle Pars hikâyesi* (Prens Mağasatvi). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin, Engin (2012). *AltunYaruk Yedinci Kitap* (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin). Adana: Karahan Kitabevi.

- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi, (Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği)*, (Günümüz Türkçesine Uyarlayan Ahmet Benzer). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dizdaroğlu, Hikmet, (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal (1988). “Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Rolü”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.457-467.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, s.49-50.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*. Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, Muharrem (1997). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- Erol, Hülya Arslan (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ersöz, Serpil (2014). “Bildirme Görevli “Olur”un Ahıska Ağzındaki İhtimal İşlevi ve Eski Türkçedeki İzleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Sayı: 36, s.153-167.
- Gabain, Annemaria Von (1979). “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Mehmet Akalın). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.31-72.
- Gulcalı, Zemire (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’da “Aç Bars” Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, James Russell (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyāṇamkara ve Pāpamkara*, (Çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2007). “Orhon Yazıtlarında Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S.22, s.87-100.
- Karademir, Fevzi (2015). “Türkçede İsim Cümlesi ve Alabildiği Ögeler Üzerine”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık, 2015, s.204-209.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (2009). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (2014). “Türk Gramerciliğinde İsim Cümlesi-Fiil Cümlesi Tartışmaları”. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*. Adana: Karahan Kitabevi.

- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, Caner (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica (I)*, ABAW, Phil.-hist. Kl., 2, Berlin.
- Müller, F. W. K. (1910). *Uigurica (II)*, ABAW, Phil.-hist. Kl., 3, Berlin.
- Müller, F. W. K. (1945). *Uigurica (IV)* (ölümünden sonra A. Von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılmıştır). (Almanca'dan Türkçeye Çev. S. Himran). İstanbul.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarnaprabhasasūtra): I*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Öner, Mustafa (2016). "Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller". XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı (26-27 Eylül). Budapeşte-Macaristan, s. 9-14.
- Özalan, Uluhan (2014). "Türk Dilinin Çağdaş Diyelektlerinde Cevheri Ek Fiil Olarak (B)o(1)-". *Türük, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Yıl:2, Sayı:3, s.6-31.
- Özmen, Mehmet (2000). "Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine". IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1417-1426.
- Özönder, F. Sema Barutçu (1998). *Abidarim kınlig koşavarti şastirtaki çinkirtü yörüglerning kingürüsinden üç itigsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sertkaya, Osman Fikri (1976). “Uygur Harfleri İle Yazılmış Bazı Mensur Parçalar I, Mes’ele Kitabı (Mez-’el-e Kidâb-ı)”. *Türkiyat Mecmuası*. İstanbul, s. 245-280.
- Şahin, Hatice (1999). “Var ve Yok Kelimeleri Üzerine”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. S.568, s.312-323.
- Şen, Serkan (2017). *Körüm Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şirin, Hatice (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1961). “Moskova’da Toplanan XXV. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi ve Kongreye Sunulan İki Tebliğ Hakkında”. Atatürk Üniversitesi 1960 Yıllığı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 145-148.
- Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Napħua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II., Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1992). “Eski Türkçe”. *Türk Dünyası El Kitabı*. 2. Cilt, Ankara: TKA E Yayınları, s.69-119.
- Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9. Ankara.
- Tekin, Talat (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Turan, Zikri (1999). “Eski Anadolu Türkçesinde *Ol-* Cevheri Fiili”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar, s.265-289.
- Türk, Vahit (2004). “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)” . V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.2993-3006.
- Vural, Hanifi (2009). “Türkçede İsim Cümlesi Meselesi”. *Utek 2007 Bildiriler Türkçenin Sözdizimi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 451-456.
- Zieme, Peter–Kara, G. (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch*, Budapeşt: Akadémiakiadó.